

BARTHA ÁKOS

Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai ideológiája a harmincas évek első felében*

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1930 novemberében megalapította a Nemzeti Radikális Pártot, mely alakulatnak 1931 és 1935 közt egyetlen képviselője volt a magyar törvényhozásban. A politikus ekkori nézetrendszerének főbb vonásai százhetven oldalas – a maga nemében kirívó hosszúságú – pártprogramjából¹ is megismerhetők. A talán némi grafomániával is vádolható politikus publicista azonban a tárgyalt korszakban ennél sokkalta mélyebben járta körül a számára legfontosabbnak ítélt kérdéseket, és a bel- és külpolitikai helyzet változásaira reagálva újra és újra nekiveselkedett koncepciója tisztázásának. Bár bizonyos témák meglehetősen monoton módon ismétlődnek ebben a sajátos szövegüniverzumban, nem szabad elvonatkoztatnunk a közlések eredeti intenciójától és hányatott utóéletű² hősünk aktuális szerepétől sem. Hiszen könnyen belátható: teljesen másképp hangzik egy politikai beszéd a parlamentben és másképp a saját párthíveknek tartott vidéki rendezvényen, de másképp fog a toll a kis példányszámú saját hetilapban (Előörs, Szabadság) és másképp Az Est-konzern Zilahy Lajos főszerkesztő által irányított napilapjában, a Magyarországon. Arra is érdemes már előljáróban felhívni a figyelmet, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem volt teoretikus alkat (a szó filozófiai értelmében), vagyis távol állt tőle a lejegyzett szavak feletti elmélyült töprengés. Már a Nagy Háború előtt egyértelművé tette, hogy „gyakorlati” pályát szán magának,³ és a későbbiek során sem változott a „filozopterek” (ahová például idővel Németh Lászlót sorolta) iránti viszolygása.

Az alábbi tanulmány több száz cikk és levél, hazai és külföldi sajtóreflexió, egy ciklusnyi parlamenti felszólalás, másutt megtartott beszéd, valamint kiterjedt levéltári forrásbázis alapján készült, lehetőség szerint mellőzve a rendkívül extenzív, ám sok minden által terhelt memoáirodalmat.⁴ Az áttanulmányozott forrásokból a legjellemzőbb szövegrészeket igye-

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

¹ Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nemzeti radikalizmus*. Budapest, 1930.

² Gyurgyák János véleménye szerint, aki „meg akar ismerkedni Bajcsy-Zsilinszky – évtizedeken át hamisított – életművével, az kénytelen az eredeti forrásokhoz nyúlni [...] az eredeti művek olvasása azonnal lehetetlen helyzetbe hozná az utóbbi három-négy évtized hamisítóit és legendagyártóit.” Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Budapest, 2012. 252.

³ Bartha Ákos: „...gyakorlati közigazgatási ember akarok lenni...”: *Bajcsy-Zsilinszky Endre szüleinek címzett levelei Alsókubínból (1912–1914)*. Fórum: Társadalomtudományi Szemle, 18. évf. (2016) 2. sz. 59–72.

⁴ Ezeket az életút történéseit bemutató tanulmányaimban természetesen használom. A Bajcsy-Zsilinszky historiográfiát ismertetem: Bartha Ákos: „Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben. *Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa*. Kommentár, 11. évf. (2016) 3. sz. 70–71.

keztem idézni, illetve felhasználni Bajcsy-Zsilinszky Endre 1930 és 1936 közti ideológiai portréjának elkészítéséhez. Hipotézisem szerint ebben az időszakban nem egy „baloldali fordulat” nyomán történtek jelentős elmozdulások a politikus nézetrendszerében, hanem sokkal inkább nézetek és kapcsolatrendszerek megváltozott politikai körülmények (gazdasági világválság, diktatúrák térhódítása, Gömbös hatalomra kerülése stb.) hatására történő újrafogalmazásáról beszélhetünk esetében. Az alábbiakban elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy ez az útkeresés mennyiben volt egyirányú, és/vagy mennyiben kapcsolódott a korabeli politikai játéktér baloldalinak nem tekinthető tényezőihez. Hovatovább, fel kell tennünk a kérdést: értelmezhető-e egyáltalán Bajcsy-Zsilinszky e pályaszakasza a politológia tradicionális eszköztárával, vagyis a bal–jobb dichotómia mentén.

Régi eszmék – új köntösben

Talán kissé zavarba ejtő az állítás, de Bajcsy-Zsilinszky Endre Gömbös Gyulához hasonló politikai alapállást foglalt el a tárgyalt időszakban. „Én is revízió alá vettem korábbi nézetemet, anélkül, hogy megtagadtam volna korábbi magamat, hanem, mint Miskolcon is hangzottam, igenis túlléptem mindazon, ami az 1923-ban szerkesztett »Fajvédő Kiáltvány«-ban tévedésnek vagy meghaladott álláspontnak bizonyult” – fogalmazott egy 1932-es cikkében.⁵ Ahhoz azonban, hogy mit is haladott meg pontosan, más írásaihoz kell fordulnunk. Például a Soli Deo Gloria felkérésére 1933-ban írt egyik szövegéhez, melyben megtagadta „húszas évek eleji” nézeteit: „mindenekelőtt elszakadtam a német antiszemitizmustól, mely a maga szörnyű germán faji ortodoxiájával [...] olyan vizekre evezte a magyar fajvédő mozgalmat, amelyek nekünk lényegében véve idegenszerűek” – vélekedett.⁶ Hogy mire gondolhatott ehelyütt, egy évvel későbbi cikke tisztázza: „Én akkor sem azért antiszemitáskodtam, hogy egy zsidó helyére két svábot, esetleg tótot, rácot lehessen ültetni”⁷ – érkezett a program félrecsúszásáról, vagyis a magyarosítás eredménytelenségéről.

Bajcsy-Zsilinszky fajvédelemhez fűződő kapcsolatát is szükségesnek érezte időről időre újraértelmezni,⁸ például amikor a múltját felhánytorgató új szélsőjobboldal („tolakodó és csörtető stréber senkiháziai, üresfejű fajankók”) pergőtüzébe került. Szerinte a gondolat, a ’20-as évek elején „tisztességes, őszinte és [...] egészséges, ösztönös megérzésből fakadt”, ennek ellenére „a gyakorlat vizsgáján maga a fajvédelem szó is megbukott, mert túlságosan bizonytalan, túlságosan sokértelmű, túlságosan megfoghatatlan” volt, regisztrálta, alighanem pontosan. A politikus megerősítette a – már a húszas évek első felében is vallott⁹ – nézetét, miszerint „»magyar faj« embertani értelemben nincsen, mert a magyarság többféle rasszhoz tartozik”, ugyanakkor a „bocskoros imperialista népek” által suggerált kishitúséget is elvetette, mivel „történelmi és néplélektani” értelemben igenis jogos „magyar fajról”

⁵ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Gyorsvonati sebességgel*. Szabadság, 1. évf. 1932. nov. 27. 1–2.

⁶ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A zsidókérdés magyar szemmel*. In: Kiss Arnold, Vámbéry Rusztem et al.: *A nagy per*. 1933. 43.

⁷ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: „*Engemet kötnek égbeli jegyek...*”. Szabadság, 3. évf. 1934. márc. 4. 2.

⁸ Vö. Bartha Ákos: *A Fajvédő Párttól a nemzeti radikalizmusig: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között (I.)*. Századok, 151. évf. (2017) 2. sz. 359–390.

⁹ Vö. Bartha Ákos: *Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926)*. In: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József (szerk.): *Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, 2017. 189–228.

beszélni.¹⁰ S hogy miben is állt ez pontosan? A népiek „gyarmatvíziójának”¹¹ szellemében 1934-ben arról értekezett, hogy „védekező és nem támadó, emberi jogokat és emberséget nem sértő faji érzés” az övé.¹² 1936-ban pedig a Nemzetek Szövetségének Budapesten (Paul Valéry elnöklete alatt) üléselő Művészeti és Irodalmi Bizottságát méltatva érvelt a saját felfogásával összeegyeztethetetlen „faji dogmatizmus és miszticizmus ellen”, aggódva ugyanakkor, „hogymindenre fogy és pedig rohamosan, végzetes ütemben a honfoglalók vére a magyar középosztályban”.¹³ A vér szerepére vissza-visszatérő írásaiban, így például egyik magánlevelében ekképp érvelt a dunai népek együttműködése mellett: „...a kölcsönös vérkeresztződésen keresztül adódó vérrokonságot sem lehet a dunai népek között letagadni. Az erdélyi románságban épp úgy rengeteg magyar, tatár, kun, talán avar vér van, mint a túrmezei horvátságban és a felvidéki tótságban, és régen kimutatott igazság, hogy a tótság fajilag közelebbi atyafiságban van a magyarral, mint a csehvel, ha faj alatt embertani értelemben vett race-t értünk. De még a magyar számára legellenszenvesebb és legidegenebb cseh nép is a dunai népek felé kell húzzon, ha menteni akarja magát”¹⁴ – fejezte be egy geopolitikai érveléssel biológiai indíttatású gondolatmenetét.

Talán már a fentiekből is látszik: a náciellenes politikus régebbi gondolkodásbeli sémáiból (fajvédelem, turanizmus, birodalmi gondolat) több elem szervesen beépült átalakult világnézetébe. Az urbánusként elhíresült Zsolt Béla a politikust méltató cikkében 1933-ban ekképp értekezett Bajcsy-Zsilinszky „faji érzéséről” szelídült fajvédelméről: „...ha a faj dogmáját meg nem is adta fel, ez a politikába tévedt bizonytalan tudományos fogalom egyre inkább metaforaként szerepel dialektikájában”, Ady „fajtám” kifejezésével rokon módon.¹⁵ Azzal a jelentékeny különbséggel – tehetjük hozzá már mi –, hogy a „magyar faj” ő kifejezetten a „törzsökös” magyarságban, vagyis a parasztságban vélte felfedezni. A „törzsökös magyar parasztság” helyzete véleménye szerint 1919 óta csak rosszabbodott, mivel immáron nemcsak a zsidó középosztály, de a nácibarátnak mondott sváb „hivatalnok” réteg is elzárja a mobilitás útját felfelé.¹⁶ Egyrészt Bajcsy-Zsilinszky politikai térben elfoglalt új pozícióját, másrészt vállalt eszméinek állandóságát mutatja, hogy míg korábban a *Népszava* támadta nagy kedvvel a részben szlovák származású fajvédő politikust,¹⁷ immáron az elsőszámú „keresztény-nemzeti” sajtópotentát szembesítette „okos mondanivalóját” a személyéből fakadó ellentmondásokkal: „...a tősgyökeres magyarság folytonos emlegetése az idegen vér keveredésével szemben nem áll jól annak, aki származására nézve szintén nem »tősgyökeres«”¹⁸ – fogal-

¹⁰ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Vessük hát fel a „fajvédelem” kérdését!* Szabadság, 5. évf. 1936. jún. 7. 1–2.

¹¹ Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941.* Budapest, 2010. 329.

¹² vitéz Bajcsy-Zsilinszky: *„Engemet kötnek égbeli jegyek...”* id. mű.

¹³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Elmosódóban vagy eltorzulóban a magyarság szellemi arcvonásai.* Szabadság, 5. évf. 1936. jún. 14. 1–2.

¹⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Ugron Gábornak. 1934. márc. 24. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (a továbbiakban: RETÖRKI Archívum). Vigh Károly hagyatéka. 12. doboz. (Levelek I.).

¹⁵ Zsolt Béla: *Arcok a politikából. Zsilinszky Endre.* Ujság, 9. évf. 153. sz. 1933. júl. 9. 7.

¹⁶ Bajcsy-Zsilinszky: *Vessük hát fel.* id. mű.

¹⁷ Egy ízben rá hivatkozva nevelésnek nevezték, hogy „tótok fokossal hadonásszanak” (*Népszava*, 49. évf. 258. sz. 1921. nov. 17. 6.), máskor „csupa tót Zsilinszky Endre nemzetgyűlési képviselő”-nek titulálták (*Népszava*, 49. évf. 53. sz. 1921. márc. 11. 10.), de az is előfordult, hogy „jeles Szvatopluk-ivadékként” emlékeztek meg róla (*Népszava*, 54. évf. 58. sz. 1926. márc. 12.).

¹⁸ *Magyar Kultúra*, 20. évf. (1933) 13–14. sz. 65. A lap munkatársai nem tartoztak Bajcsy-Zsilinszky rajongótáborába. Nyisztor Zoltán szerint „Bajcsy-Zsilinszky Endre pártvezér úr önagysága” Dózsa

mazott Bangha Béla. Ám Bajcsy-Zsilinszky nemcsak a honi „törzsökösöket”, de a magyarság „turáni” rokonait is sűrűn emlegette, olyannyira, hogy Károlyi Gyula miniszterelnöksége idején (1931 őszén) még a Törökországba történő kivándorlás gondolatával is eljátszott.¹⁹ A félig tréfának szánt felvetésben nem csupán – az ekkor már halott – Kemal Atatürk „génusza” iránti rajongását ismerhetjük fel. A „testvéri” török nép szeretete a „szolgai nyugatimádat” történelmi érvekkel alátámasztani igyekezett ellenpólusa volt gondolatrendszerében.²⁰ Hiszen – mint írta – „a földkerekségnek katonailag legtehetségesebb nagy népfajából, a turán-ságból szakadt ki a magyarság”.²¹ Tételét bizonyítandó egy másik cikkében száz „tősgyökeres” magyar és száz porosz paraszt „tudományos módszerekkel” történő, „embertani, élet-tani” összehasonlítását javasolta, demonstrálandó a „turáni magyar nyersérot”.²²

Bajcsy-Zsilinszky a magyarságot „úrnépnek” tartotta, mely „mindig nagyobb életerőt fogott be szellemileg, fajilag és politikailag, mint amennyi területet be tudott népesíteni”, míg a politikus által leginkább ostorozott németiség „mindig kisebbet népi erejénél”. Vagyis „nem leigázó, hanem rendező erő sugárzott ebből a magyarságból” – fogalmazott. Ettől a szemlélettől idegennek gondolta a nemzetiszocializmus középkorias, ugyanakkor német tervszerűséggel és módszerességgel felfegyverzett zsidóellenességét. A volt fajvédő politikus mellett is hitet tett – megkülönböztetve a nyugati és keleti zsidóságot –, hogy a zsidóságot egységesen alsórendűnek tekinteni „nem emberséges és nem igazságos dolog”. Ám ezek a belátások nem akadályozzák meg, hogy a faji gondolat szellemében értekezzen a „szláv vérű” porosz-ságról, illetve a magyar középosztály vérének a „törzsökös magyarság” „bő és piros magyar vérével” történő, szükségesnek gondolt felfrissítéséről. Bajcsy-Zsilinszky saját régi énjétől való eltávolodását a „német antiszemitizmustól” való elszakadás mellett szociális érzékenységének elmélyülésével, a magyar történelem, valamint az ó- és újtestamentum alapos tanulmányozásával magyarázta, külön hangsúlyozva a mózesi könyvekben tapasztalt „magasrendű erkölcsiséget”.²³

Györgyre hivatkozva lájítja a falvakat. „A pesti polgár ezen mosolyoghat – írta Nyisztor –, mint ahogy mindig mosolyogni szokott, amikor Zsilinszky a parlamentben »pártja« (egy ember) nevében hangos és hosszú deklarációt tesz, de a falu népe ezt nem tudja, csak annyit lát, hogy lobogó lelkesedésű, hazafias úr és vitéz. S hasonló tartalmú lapocskáját sokszor hatóságai személyek: jegyzők és leventeoktatók osztogatják s titkon azt is szívesen hozzásúgják, hogy ez a jövő pártja!” Nyisztor Zoltán: A kakasviadal után. Magyar Kultúra, 20. évf. (1933) 2. sz. 76.

¹⁹ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nyílt levél Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez*. Előörs, 4. évf. 1931. okt. 25. 1–2.

²⁰ Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Arccal keletnek...* Előörs, 4. évf. 1931. okt. 18. 1.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mátyás király*. Budapest, 1939. 43. 140.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Drága török testvér*. Magyarország, 41. évf. 101. sz. 1934. máj. 5. 3.

²¹ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Katonai gondolat, katonai értékelés*. Magyarország, 41. évf. 223. sz. 1934. okt. 3. 3. A turanizmushoz legújabbban: Ablonczy Balázs: *Keletre magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, 2016.

²² Bajcsy-Zsilinszky Endre: „*A nem árja magyarok...*”. Szabadság, 4. évf. 1935. szept. 8. 1–2. A cikk Liszt Ferenc magyarságát védte. Jellemző, hogy ugyanezt a témát jóval szelídebben tárgyalta az országos napilapban, ahol 1934 tavaszától 1936 végéig 121 cikke jelent meg. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Liszt és a magyarság*. Magyarország, 42. évf. 246. sz. 1935. okt. 27. 5.

²³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A zsidókérdés magyar szemmel*. A cikket németül is megjelentette: Vö. Bajcsy-Zsilinszky, Andreas: *Die Judenfrage – mit ungarischen Augen gesehen*. Pester Lloyd, 80. évf. 91. sz. 1933. ápr. 23. 2–3. A politikus Mózeset a világtörténelem egyik legnagyobb nemzetpolitikus-zsenijének nevezte, és saját zsidófelfogásának változását hangsúlyozta, noha a zsidó és magyar fajok („Rasse”) kapcsolatát tárgyalva sajnálatos „vérkeveredésről” („Blutvermischung”) értekezett.

A legfontosabb változás az, hogy a zsidókérdést a harmincas évektől csak az „egyetemes magyar problémán” belül gondolta megoldhatónak.²⁴ Ezt a megoldást azonban okvetlenül szükségesnek tartotta, amit jelez, hogy publicisztikájában még 1936-ban is „zsidóveszedelemről” értekezett,²⁵ a lehetséges utakat is felvázolva a zsidóság számára. Bajcsy-Zsilinszky szerint a zsidóság kisebb része beolvad majd a magyarságba, nagyobb részük pedig „hozzászimul” a „magyarság szellemi, politikai és gazdasági felsőbbségéhez”. Ugyanakkor a zsidóság „más nagy tömegei, melyek valóban feleslegesek itt vad és nyers különállásuk és veszedelmes élősdiségük miatt a magyar életre, elszóródhatnak másfelé a nagyvilágba, mindez egy nagy magyar belső átalakulás folyamán”.²⁶ Ez a zavarba ejtő kitétel nem eseti kisiklás volt. A politikus a dualizmus korszakára vonatkozóan is arról értekezett, hogy „többszáz ezer barbár és éhes, vad, keleti zsidó bevándorló foglalta el még a régi boldognak mondott Magyarországon a világgá zavart magyarok kihűlt tűzhelyeit”, noha ez nem csupán a zsidóság hibája, tette hozzá.²⁷ Egy ugyancsak 1934-ből származó beszédében pedig Horthy „szelektív antiszemitizmusához”²⁸ hasonlóan látta a zsidókérdést – s alighanem ezt a kifejezést tarthatjuk rá vonatkozóan is meghatározónak a tárgyalt korszakban. Vagyis: „különbséget kell tenni zsidó és zsidó között. Nem lehet egyforma elbírálás alá vonni az évszázadok óta itt élő zsidókat és a háború óta bevándorolt galíciaiakat” – fogalmazott a Nemzeti Radikális Párt (NRP) egyik fővárosi gyűlésén.²⁹

A politikai hangsúlyeltolódást illetően jelzésértékű, hogy fenti nézetei teljesen háttérbe szorultak parlamenti felszólalásaiban.³⁰ Korábbi, numerus claususra építő nézeteivel 1933 áprilisában számolt le nyilvánosan: „Beismerem, hogy tíz és néhány évvel ezelőtt az akkori felkorbácsolt, a bolsevizmus szörnyűségei és megaláztatásai, az ország feldarabolása és az emiatt támadt halálos elkeseredés fűtötte hangulatban én is azt hittem, hogy ezt a nagy erőbeli aránytalanságot egy általános numerus clausus szellemében gyors és erélyes arányosítás segítségével ki lehet küszöbölni. Ez nem sikerült. Nem is sikerülhet, mert a magyar nemzet, a magyar társadalom sokkal előkelőbb gondolkodású és sokkal fölényesebb szellem birtokosa, semhogy az ilyen természetellenes kiválasztás az ő körében lehetséges volna” – fogalmazott.³¹ Vagyis a zsidókérdés „csak úgy oldható meg, ha megoldódik az egyetemes magyar

²⁴ vitéz Bajcsy-Zsilinszky: *Gyorsvonati sebességgel*, id. mű.

²⁵ „A zsidóveszedelem szerintem: a zsidóság túlságosan nagy száma országunk egyéb lakosságához és a törzsszökös magyarság számához képest és a zsidó gazdasági hatalom és gazdasági befolyás túlsága.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Kibontakozás a magyarság belső válságából*. Szabadság, 5. évf. 1936. jún. 28. 1–2. Ebbéli nézeteire személye iránt tisztelettel, ám kritikusan reagált a liberális sajtó; legalábbis az *Ujság* számon kérte, amikor 1933 tavaszán „egy tekintélyes, németnyelvű napilapban” a fentiek szerint ostromozta a zsidóságot. *Ujság*, 9. évf. 97. sz. 1933. ápr. 30. 12.

²⁶ Bajcsy-Zsilinszky: *Kibontakozás*, id. mű.

²⁷ Bajcsy-Zsilinszky: *„Engemet kötnék égbeli jegyek*, id. mű.

²⁸ Vö. Turbucz Dávid: *Horthy Miklós antiszemitizmusa: A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között*. Kommentár, 7. évf. (2012) 5. sz. 51–64.

²⁹ Szabadság, 3. évf. 1934, aug. 5. 10. A kérdéshez átfogóan: Vonyó József: *Zsilinszky és a zsidókérdés*. In: Vonyó József (szerk.): *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944: tanulmányok, dokumentumok*. Pécs, 2012. 56–71.

³⁰ Nemzeti radikális vezérként megtartott első parlamenti beszédében – érintve a Weiss Manfréd gyárat – még a „zsidó” szót is kerülte. Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) 1931. 1. köt. 272. (1931. aug. 1.) Ez szöges ellentétben áll korábbi, 1922 és 1926 közti parlamenti szereplésével. Vö. Bartha: *Fajvédelem vidéken*, id. mű.

³¹ Bajcsy-Zsilinszky: *Die Judenfrage*, id. mű. Idézi (pontosan): Az Est, 24. évf. 92. sz. 1933. ápr. 25. 5. A német antiszemitizmustól való eltávolodását a parlamentben is hangoztatta. Vö. Friss *Ujság*, 40. évf. 92. sz. 1933. ápr. 25. 7.

kérdés, ha megoldódnak azok az osztályközi, város és falu közötti, gazdasági, ipar és kereskedelem közötti nagy szociális és gazdasági kérdések, a birtokmegosztás, valamint politikai rendszerünk kérdései”.³² Ekképp a parasztság felfrissítene a középosztályt, és megszűnne maga az egész problémahalmaz, vallotta.³³

A középosztály kapcsán érdemes leszögezni, hogy a dzsentroid allűröktől fiatalkorában egyáltalán nem ódzkodó³⁴ Bajcsy-Zsilinszky az „úriságra” ekkor már nem társadalmi, hanem viselkedésszociológiai kategóriaként tekintett, az alábbi értelemben: „lelkület, egyéniség, a felsőbbes életszemlélet és áldozatkészség, az örök harcos magyar férfiúság kifejezője, amely legalább annyira díszíti a magyar parasztságot, mint azokat, akiket szerencsés körülmények e nagy népi medencéből kiemeltek, vagy oda vissza nem dobtak”.³⁵ Az egykori fajvédőpárti politikus tehát a különböző társadalmi csoportok közös kovászaként felfogott „népi medencéről” beszélt. „Törzsökös magyarnak” azonban – mint említettük – elsősorban a parasztságot tekintette, akikben a honfoglaló magyarság vér szerinti leszármazottait vélte felfedezni. Parlamentben is vállalt nézeteit egy ízben az általa egyébként elismert³⁶ Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter igyekezett cáfolni, érzékelhetően történésként pozicionálva magát a vitában (több-kevesebb sikerrel).³⁷ Vagyis Bajcsy-Zsilinszky bármennyire is elismerően hivatkozott a *Tripartitum* szerzőjére, éppen a Werbőczy-féle nemesi nemzetszemlélet ellenkezőjét hirdette. Eklektikus történelemszemléletét, sajátos nemzetkarakterológiáját és ezzel összefüggő politikai radikalizmusát ekképp fejtegette egyik – jellegzetesen nehézkes – körmondatában: „Csak az a radikalizmus lehet veszélytelen a nemzet roppant történelmi hivatása és szentséges történelmi hagyományai szempontjából, amely úgy ad földet száz és százezer magyar törpebirtokosnak és nincstelennek s úgy emeli fel az elproletárosodás szégyenletes nyomorúságából az emberi élet emberséges színvonalára a mai nyomorgó milliókat, fajtánknak talán legtöbb értéket rejtető széles tömegeit, hogy nem tagadja meg az ezeréves magyar Törvénykönyvet, a magyar állam ősi önkormányzatát és kiirtván a sok százéves parasztpusztítás régi és új paragrafusait a magyar törvénytárból, mégis belegyökerezik Werbőczy István hatalmas Hármaskönyvének örök és elévülhetetlen

³² vitéz Bajcsy-Zsilinszky: „*Engemet kötnek égbeli jegyek...*”, id. mű.

³³ vitéz Bajcsy-Zsilinszky: „*Engemet kötnek égbeli jegyek...*”, id. mű.

³⁴ Vö. Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja*. Történelmi Szemle, 58. évf. (2016) 2. sz. 203–245.

³⁵ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: „*Történelmi osztályok*”. *Magyar urak*. Előörs, 5. évf. 1932, febr. 7. 1–2.

³⁶ „...helyeslem az igen t. kultuszminiszter úr eddigi kultúrpolitikáját, helyeslem az ő elindulását is bizonyos kérdéseknek okos megoldására, [...] látok bizonyos elfordulást népi irányba a magyar kultúrpolitikában, szemben a múlttal, még a közelmúlttal is”. KN 1931 23. köt. 91. (1934. máj. 18.) Nem helyeselte ellenben néhány évvel később a „germán-latin kultúrközösség” Hóman-áttal körvonalazott tételét. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Germán-latin kultúrközösség?* Magyarország, 43. évf. 274. sz. 1936. nov. 29. 5.

³⁷ „Hóman Bálint: Zsilinszky t. képviselőtársam azonban tévedésben van, amikor a honfoglaló magyarok gyermekivadékaikról beszél és fölteszi, hogy aki magyar paraszt, az feltétlenül a honfoglalók ivadéka is. (Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Túlnyomó részben!) aki pedig nem paraszt, hanem magasabb osztályba került, az nagymértékben kevert (Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Azt nem mondtam!) Megnyugtathatom t. képviselőtársamat történelmi tanulmányaim alapján, hogy semmi különbség nincs a parasztság és a középosztály közt ebben a tekintetben. Mind a kettőben vannak igen értékes családok, amelyek magyarok voltak mindig és igen értékes elemek, amelyek elmagyarosodtak (Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: Az arány más!).” KN 1931. 13. köt. 100. (1934. június 26.). Hóman tehát az „értékes”-t és a „magyar”-t mintegy szinonimaként használta, így felszólalása félre nem érthető implikációkat rejtett magában.

őshumuszába.”³⁸ „Modern” és „racionális” szemléletű jogász-idolját Málnási Ödön – egyszerre neobarokk-labancnak és nemzeti szocialista „ihletésűnek” mondott – tanulmányát kritizálva igyekezett megvédeni a *Szép Szóban*.³⁹

Új célokért minden fronton

Nagyon jellemző Bajcsy-Zsilinszky komplex reformterveire, ahogyan a tisztképzés kapcsán nehezményezte, hogy „elsősorban tisztek gyermekei kapnak helyet a középfokú és magasabb iskolákban, másodsorban tisztviselők gyermekei, úgyhogy végeredményben, mert igen kis számú fiatalembert vesznek fel, túlságos nagy mértékben nem magyar származásúak kerülnek be a hadseregbe”. „Ezen pedig úgy lehet segíteni – javasolt rögtön orvosságot –, ha azt a szabályzatot, amely megakadályozza, hogy a jó magyar középosztály fiai és még azontúl a magyar parasztság gyermekei is bekerülhessenek a hadsereg tisztikarába, el kell valamiképpen távolítani az útból.”⁴⁰ De a politikus szóvá tette a hadirokkant-járadékok aránytalanságait is, mivel „mi, akik a háborúban valóban katonai szolgálatot és pedig harcos szolgálatot teljesítettünk, tudjuk, hogy odakint a háborúban nem volt olyan szédületes nagy különbség tiszt, altiszt és legénység között. A tiszt éppúgy teljesítette kötelességét, mint a legénység.”⁴¹

Ám a hajdani huszártiszt katonás stílusa nem csak megnyilvánulásain (és programján) hagyott nyomot. Bajcsy-Zsilinszky, aki a húszas években Bethlen és Gömbös „közkatona-jaként” identifikálta magát, immáron saját maga is vezérként – lap- és pártvezérként – ténykedett, aki ráadásul az 1931-es választásokon szerzett tarpai mandátumával pártja egyetlen képviselőjeként „küzdött” a törvényhozásban. Alighanem a többfrontos munka volt az oka annak a nem mindennapi jelenetsornak, ami az országgyűlés 1932. április 22-i ülésén játszódott le.⁴² Bajcsy-Zsilinszky kért szót a Házban, ám beszédét nem tudta megtartani, néhány bevezető mondat után „hirtelen megállt beszédében, elsápadt és összeesett”. A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint „az ülésteremben nagy izgalom támadt”, az elnök „felfüggesztette az ülést”, majd a Ház orvos tagjai (Hodossy Gedeon és Szalóky Navratil Dezső) elsősegélyben részesítették az elalélt szónokot. „Megállapították, hogy csak múlt rosszulról van szó. A képviselő, aki napok óta megfeszített erővel dolgozott, idegkimerültség következtében vesztette eszméletét. Később annyira jobban lett, hogy folytatni akarta beszédét, képviselőtársai azonban lebeszélték erről.”⁴³ Az el nem mondott beszédből – pontosabban a párt-

³⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ez is korszakalkotás?* Magyarország, 43. évf. 26. sz. 1936. febr. 1. 5.

³⁹ Bajcsy-Zsilinszky Werbőczynek a parasztszokra vonatkozó törvényeit azzal mentegette, hogy ő csak „összegyűjtötte és rendszerbe foglalta az írott magyar törvényeket és az eleven magyar szokásjogot”. Ekképp a „a magyar nemzetfogalom rendi megszületése” sem tőle datálható. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A másik Werbőczy*. Szép Szó, 1936. 2. köt. 378–381. Két évvel később már „az 1514-es Dózsa-fölkelés nyomán kelt nemzetgyilkos bosszú évtizedeiről” beszélt, „amelyekbe sajnos beleesett a világtörténelem egyik legnagyobb jogászfi lángelméjének és a magyar történet egyik leggyaralóbb államférfiának, Werbőczy István nádornak magyar joggyűjtő és törvényrendszerező munkássága s annak világrontó eredménye, a Hármas Könyv.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt*. Budapest, 1938. 17.

⁴⁰ KN 1931. 8. köt. 282. (1932. május 20.)

⁴¹ KN 1931. 14. köt. 277. (1933. márc. 22.)

⁴² Vigh Károly – tévesen – április 6-ról tudósít. Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember*. Budapest, 1992. 133. Vö. KN 1931. 6. köt. 147. (1932. ápr. 22.)

⁴³ *Pesti Hírlap*, 54. évf. 89. sz. 1932. április 23. 3. Bajcsy-Zsilinszky – jobb híján – lapjában közölte tervezett beszédét a kormány uzsoratorvény-tervezetéről. Figyelemreméltó változás korábbi, hasonló témákat boncolgató publicisztikájához képest, hogy kormánytámogató cikkében nem említi

vezető esetéből – a pártvezetés igyekezett politikai tőkét kovácsolni, nyilvános levélben kérve nagyobb áldozatvállalást a tagságtól. Mint figyelmeztettek, a „vezér” „végső erejét is kockára tette” a célokért. Levelükből a történelmi analógiák sem maradtak ki: „Elterjedt volna-e a kereszténység, ha az első keresztények fel nem tudták volna cserélni a fényt, a pompát a katakombák félelmetes üregeivel? [...] Testvérek! Adjátok vissza a vezér hitét, munkakedvét és életerejét!” – fogalmaztak.⁴⁴ Itt érdemes megemlíteni Sántha György költő Bajcsy-Zsilinszkynek dedikált, népi stílusjegyeket expresszionista képekkel (és némi Adyra hajazó manírral) ötvöző versét, amit *A vezérhez* címmel jelentetett meg (Féja Géza előszavával) 1935-ös kötetében.⁴⁵ A fentiekből okkal következtethetünk Bajcsy-Zsilinszky „kultikus jellegű reprezentációjára”.⁴⁶ Ennél tovább azonban ő maga nem ment; legalábbis egykori barátja, Gömbös Gyula ilyen irányú próbálkozásainak idején a vezérkultusz magyarországi gyökértelenségét hangoztatta.⁴⁷

A fentiek dacára Bajcsy-Zsilinszky szociális érzékenysége egyáltalán nem szűkíthető a katonai szolidaritásra, hiszen minden változás sarokpontjának a parasztság tarthatatlan állapotának felszámolását tartotta, amit egy legalább hárommillió kataszteri hold bevonásával kivitelezett földreformmal vélt kivitelezhetőnek.⁴⁸ Gömbösnek címzett egyik beszédében a földkérdés ekképp vált nemcsak agrárpolitikai, hanem – a fenti módon értett – fajvédelmi és külpolitikai okok folytán is halaszthatatlan ügyé. „Ha a miniszterelnök úr valóban fajvédő politikát akar csinálni, és ha a belügyminiszter úr valóban meg akarja menteni a pusztuló dunántúli magyar népet és egyáltalán azt a népet, amelyet fojtogat a nagybirtok, itt az ideje ma, amikor a nagybirtok amúgy sem tud úgy gazdálkodni, hogy [...] végre valahára a telepítést egy hatalmas földbirtokreform gondolatába és tervébe ágyazzuk bele. [...] Ha revíziós politikát csinálunk és nagy külpolitikát akarunk csinálni, akkor adjunk módot arra, hogy a magyar nép valóban magáénak érezze ezt az országot, ezt az államot és a maga nagy belső erejét kifejttesse” – fogalmazott Bajcsy-Zsilinszky egyik utolsó parlamenti beszédében a világháború előtt,⁴⁹ hitet téve a népiek „belső revízió” elsőségét hirdető elképzelése mellett.⁵⁰ Néhány nappal korábban – szintén a parlamentben – a társadalmi mobilitás gátjairól értekezett: „Ma egy szegény falusi parasztfiú feljutása a gimnáziumba jóformán teljességgel lehetetlen. Nemcsak a törpebirtokos és a nincstelen fiára vonatkozik ez, hanem az ötvenholdas gazdáéra is, mert az sem tudja kitermelni azt a pénzt, amely szükséges ahhoz, hogy a gyermekét iskoláztassa. És milyen messzire kell vinnie! Tarpáról el kell vinnie Debrecenbe a gyermeket, mert Csonka-Bereg megye 25 községéből csak egy községben van polgári iskola,

semmilyen formában a zsidóságot. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Uzsora – uzsoratörvény*. Szabadság, 5. évf. 1932. ápr. 10. 1–2.

⁴⁴ Szabadság, 5. évf. 1932. máj. 8. 1–2. (Országos harc a szabadságért)

⁴⁵ Sántha György: *A vezérhez. Bajcsy-Zsilinszky Endrének*. In: Sántha György: *Arany homokon nomád felhők alatt*. Kecskemét, 1935. 166–167.

⁴⁶ Vö. Turbucz Dávid: *Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban*. In: Klestenitz Tibor – Sz. Nagy Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok*. Budapest, 2015. 235–260., különösen: 236.

⁴⁷ Vö például: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Hiányok az ellenzéken*. Szabadság, 4. évf. 1935. jún. 9. 1.

⁴⁸ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Honnan jöhet a feltámadás*. Magyarország, 41. évf. 73. sz. 1934. ápr. 1. 3.

⁴⁹ KN 1931 23. köt. 348. (1934. máj. 29.)

⁵⁰ Vö. például: Németh László: *Töredékek a reformból [1935]*. In: Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi beszédek, tanulmányok, vitairatok*. Budapest, 2014. 1892–1895.

az is magániskola és – mint már múltkor mondtam – 16 pengő a tandíj minden hónapban.”⁵¹

Bajcsy-Zsilinszky a mostoha beregi viszonyokat rendszerint összehasonlította a dunántúli vagy Budapest körüli „sváb” falvak lehetőségeivel, megállapítva, hogy csupán egyetlen „elnyomott kisebbséget” ismer el: a magyarságot.⁵² A németkérdés mégsem szociális vonatkozásában, hanem a revízió kapcsán merült fel legelősebben a közéletben. 1933. május 9-én a kisebbségi jogok figyelmen kívül hagyása miatt elkeseredett és igazát immáron a német nemzetiszocializmus háza tájékán kereső Bleyer Jakab kisebbségi politikus (és egyetemi professzor) emelkedett szólásra a parlament üléstermében. Bleyer beszédében a divatosnak mondott „magyar faji gondolatot” szembeállította a honi németség identitásával, sőt a Szent István-i eszmével is, és a magyarosítás miatt kétségesnek nevezte a honi németség államhűségét. Ám ennél is ’tovább ment’, és a magyar revízió ügyének sikerességét is ehhez a problémához kötötte.⁵³ Az 1927 vége előtt németbarát politikát propagáló Bajcsy-Zsilinszky folyamatos közbeszólásaival támadta a szónokot, aki lovagias elégtételt kért (és kapott) ellenfelétől. Az affér azonnal – itt nem részletezendő – országos visszhangot váltott ki, napirendre kerültek a tüntetések, sőt kisebb diplomáciai konfliktus is kerekedett a „Bleyer-ügyből”.⁵⁴ Témánkat illetően mégis érdekesebb az élők sorából hamarosan eltávozó Bleyer helyére behívott Heckenberger Konrád parlamenti fogadtatása. Heckenberger békítő beszédet tartott, a németség államhűségét hangoztatva. Ez a gesztus Bajcsy-Zsilinszkynek „végtelen örömmre szolgált”, reményt adva, hogy „vissza fogunk kerülni az ősi magyar vágányokra, ahol a német kisebbség kedvence volt a magyar nemzetnek” – fejtegette. 1934 májusában pedig – „az ősi magyar nemzet-fogalomról” értekezve, mely „sohasem volt faji gondolat” – leszögezte: „...mi az ellen tiltakozunk, hogy a faji jellegű állam gondolatát csempésszék be idegenek”, hirdetve, hogy „a határokon túl, az államon túl is mindenki, aki németül beszél, a német nemzethez tartozik” – tette egyértelművé álláspontját a politikus.⁵⁵ Bajcsy-Zsilinszky hamarosan Huss Richárd náci barát debreceni professzor⁵⁶ és a középiskolai tankönyvekben észlelt „nagy német propaganda” ellen is fellépett.⁵⁷

Mindeközben ugyanő igen barátságos hangvételű levelet váltott a Szabadság hasábjain Gratz Gusztávval. A Bethlen István köréhez tartozó kisebbségi politikus megállapította, hogy döntő ügyekben „alig van közöttünk nézetkülönbség”, mire a nemzeti radikális vezér válaszában bejelentette, hogy a parlamentben javaslatot fog beterjeszteni német nyelvű

⁵¹ KN 1931 23. köt. 91. (1934. máj. 18.)

⁵² Parlamentben elhangzott megjegyzését (idézi: Budapesti Hírlap, 54. évf. 112. sz. 1934. máj. 19. 6.) saját lapjában is megismételte. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyar kisebbség, Szabadság*, 3. évf. 1934. jún. 10. 1–2.

⁵³ Grósz András: *Egy kisebbségpolitikus küzdelmei és vívódásai. Bleyer Jakab parlamenti képviselői tevékenysége (1920–1933)*. In: Erdődy Gábor (főszerk.): *Mából a tegnapról. Képek Magyarországról 19. és 20. századi történelméből*. Budapest, 2012. 206–210.

⁵⁴ Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság (Tanulmányok a magyarországi németség történetéből)*. Pécs, 1997. 69–71.

⁵⁵ KN 1931 23. köt. 89. (1934. máj. 18.)

⁵⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Huss tanár úr alkotmánya*. Szabadság, 4. évf. 1935. júl. 21. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Forrásban a belső német kérdés*. Magyarország, 42. évf. 209. sz. 1935. szept. 14. 5.

⁵⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nagy német propaganda magyar középiskolai tankönyvekben*. Szabadság, 4. évf. 1935. dec. 22. 1–2.

középiszólak létesítésére.⁵⁸ A sovínisztának és németellenesnek mondott képviselő gesztusát még Karl Schnurre budapesti német követségi tanácsos is figyelemreméltónak ítélte Berlinbe írt jelentésében.⁵⁹ S bár Bajcsy-Zsilinszky szándékát a választások váratlan kiírása keresztülhúzta, a német nyelvű középiszólak mellett 1936 végén is hitet tett, nem függetlenül a fokozódó nagynémet agitációtól.⁶⁰ Kívülről azonban nem mindig látszódtak a finom különbségek. Ekképp Bajcsy-Zsilinszkyt a határon túli német nyelvű napilapok gyakorta a németellenes magyar propaganda egyik exponensként tárgyalták.⁶¹ Talán részben rossz reputációja miatt érezte szükségét, hogy a harmincas évek közepén egyre gyakrabban tűnjenek fel cikkei a német nyelvű *Pester Lloyd*-ban, ahol – nem egyszer Gratzcal vitatkozva – még az esetleges „magyar–német barátságot” is megpendítette, feltételül szabva ehhez Ausztria függetlenségének szavatolását.⁶²

Bal vagy jobb?

Bajcsy-Zsilinszky politikusi működését illetően a rá vonatkozó szakirodalom erre az időszakra teszi a pártvezér „baloldali fordulatát”.⁶³ Az bizonyos, hogy Bajcsy-Zsilinszky – Ulain Ferenchez hasonlóan – ellenezte a *Népszava* 1932-es betiltását, mivel szerinte tartós rendet nem lehet reformok nélkül, csupán rendészeti eszközökkel elérni. Ugyanakkor saját programját nemcsak nemzeti, hanem szociális tekintetben is a szociáldemokraták fölé helyezte: „Egyetlen percig sem lennék nacionalista, ha nem tudnám, hogy az én nacionalizmusomban nincsen több szociális tartalom, diadalmas emberség, magyar népem és nemzetem számára több jó, mint a szociáldemokráciában” – fogalmazott. A szociáldemokraták agrárprogramja szerinte a „legvastagabb demagógia és népámítás”, mivel a pártot marxi alapjai hiteltelenné teszik a tervezett földosztáshoz.⁶⁴ S bár a Szociáldemokrata Párt taktikai okokból hajlandó volt akár együttműködni is az NRP-vel,⁶⁵ továbbá üdvözölték a párt szabadságjogokért –

⁵⁸ Szabadság, 4. évf. 1935. febr. 10. 1–2. (Gratz Gusztáv és Bajcsy-Zsilinszky Endre levélváltása a német kérdésben). A Gratz és Bajcsy-Zsilinszky közti együttműködéshez: Tilkovszky Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből. 1919–1989*. Budapest, 1989. 77.

⁵⁹ Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (összeáll.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Budapest, 1968. 94. (1935. febr. 12-i jelentés)

⁶⁰ „Okosan – de közös és kölcsönös jóakarattal – elébe kell vágnunk a kívülről szított elégedetlenségnek.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mi lehet a német lapok támadó cikkei mögött?* Magyarország, 43. évf. 290. sz. 1936. dec. 19. 7.

⁶¹ *Westböhmsche Tageszeitung*, 36. évf. 263. sz. 1935. nov. 14. 1. (*Antideutsche Propaganda in Ungarn*) Hasonlóan vélekedett az „ismert németgyűlölről” a *Deutsche Landpost* is. Szemlézi: Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban: MTI) lapszemle. Csehországi német lapszemle. 1934. ápr. 9. 47–48.

⁶² Bajcsy-Zsilinszky: *Die Judenfrage*, id. mű. Vö. továbbá: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Die Gestaltung der deutsch-ungarischen Beziehungen*. Pester Lloyd, 82. évf. 19. sz. 1935. jan. 23. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ungarn und das Dritte Reich*. Pester Lloyd, 82. évf. 28. sz. 1935. febr. 2. 6.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Wohin uns wenden?* Pester Lloyd, 82. évf. 136. sz. 1935. jún. 16. 4–5. Az NRP legfontosabb programpontjait német nyelvű röplapon is népszerűsítették. Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár. 329. (*Was fordert die nationalradikale Partei?*)

⁶³ Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 160., 174.; Sebestény Sándor: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja*. Budapest, 1988. 186.

⁶⁴ Mindkét idézet innen: vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A demagógia ellen*. Szabadság, 1. évf. 1932. ápr. 17. 1–2.

⁶⁵ Például az 1935-ös választások alkalmával Miskolcon az NRP arra buzdította híveit, hogy szavazzanak a szociáldemokrata pártra, amit az MSZDP Sajószentpéteren viszonzott. Magyar Országos Tudósító, 1935. márc. 26. 25. kiadás.

például az általános és titkos választójogért – folytatott küzdelmét és náciellenes kiállását,⁶⁶ az átállt párttagoknak és az NRP-ben feltűnő sztrájtörőknek⁶⁷ nem bocsátottak meg. Gyakorlatban figyelték Bajcsy-Zsilinszky Mussolini-szimpátiáját és egy olasz lapnak adott nyilatkozatát is.⁶⁸ A nemzeti radikálisok ráadásul „Nagybudapesten” aktívan kísérleteztek a munkások „nemzeti útra” terelésével, vagyis igyekeztek elszipkázni a szociáldemokrata szavazókat Kispestről, Újpestről és Csepelről.⁶⁹

Bajcsy-Zsilinszky 1935 májusában – tehát a választások után – is „meggyőződéses nacionalistának” nevezte magát, éppen a *Népszava* hasábjain, ahol a szakszervezetek (tehát nem az MSZDP) érdemeit elismerve leszögezte, hogy nem teszi magáévá „a szociáldemokrata értelemben vett osztályharcot” sem.⁷⁰ Ugyanakkor érdemes ismét megemlíteni, hogy a könyven és sokat író politikus nagyvonalúan bánt a fogalmakkal. Így eshetett meg, hogy Nagy Vincét a harmincas évek közepén „forrón nacionalista” politikusnak minősítette – mivel éppen a volt oktobrista belügyminiszterrel kötött választási szövetséget igyekezett megmagyarázni a közvélemények.⁷¹ Sőt, saját hitvallásával nem tartotta összeegyeztethetetlennek azt sem, hogy egy magánlevélben (melyben Szabó Lőrincről kérte számon a szerkesztőként is működő költő politikai indíttatású szövegcsontkítását) magát „rég stílusú, elmaradott, »liberális« publicistának” minősítse, idézőjelben használva a jelzőt.⁷² Baloldalinak azonban még fogalomtisztázó cikkében sem nevezte magát, mivel továbbra is álproblémának tartotta a bal–jobb dichotómiát.⁷³

Amikor a fent említett választási szövetség támogatása ellenére – a hatósági erőszaknak is köszönhetően – elbukott az 1935-ös tarpai pótválasztáson, a Gömbös-pártivá lett *Budapesti Hírlap* publicistája címlapon élcelődött „a magyar jobboldali politikának egyik legbiztosabb reménységével”, akinek ma már „neve a baloldali ellenzék zászlaja lett”. A névtelen cikkíró szerint „a bukás nem Zsilinszky bukása, hanem az egyesült ellenzéké s annak világszemléleti bázisáé: a liberalizmusé”. Mindezek után tanácsokkal sem maradt adós a lap: Bajcsy-Zsilinszky „vonja le fegyvertársainak bukásából a következményeket, s abból a kaotikus politikai zűrzavarból, amelybe beletévedt, térjen vissza mielőbb a tiszta, nyílegyenes

⁶⁶ 1931 decemberében Peyer Károly állt ki a volt fajvédőpárti politikus mellett a parlamentben, a házelnök túlbuzgóságára hivatkozva. KN 1931. 3. köt. 92. (1931. dec. 1.) A *Népszava* betiltása miatt a Szabadság tiltakozott, amit a szociáldemokrata lap nem is felejtett el. *Népszava*, 60. évf. 77. sz. 1932. ápr. 19. 8. A munkáslap figyelemmel követte az NRP újságjának náciellenes cikkeket (vö. például *Népszava*, 62. évf. 174. sz. 1934. aug. 4. 4.) és az 1935-ös választási botrányt is. Vö. például: *Népszava*, 63. évf. 108. sz. 1935. máj. 14. 10.; 63. évf. 205. sz. 1935. szept. 10. 3.

⁶⁷ Vö. *Népszava*, 62. évf. 220. sz. 1934. szept. 30. 2. (*A Hofherr és Schrantz gyári kizárás és – a Nemzeti Radikális Párt*)

⁶⁸ *Népszava*, 62. évf. 245. sz. 1934. okt. 31. 7. Vö. MTI Bizalmas Értesítések, 1934. okt. 3. 719. sz.; MTI lapszemle. Olasz lapszemle. 1934. okt. 9. 19.

⁶⁹ Sebestény: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja*, 63.

⁷⁰ *Népszava*, 63. évf. 98. sz. 1935. máj. 1. 45. Az MTI munkatársa sem látta a politikust másképp: „Zsilinszky Endre szélsőnacionalista oldalról közbeszól és rámutat, hogy a német birodalmi politika pénzeli a pángermán magyarországi agitációt.” MTI Magyar lapszemle, 1932. febr. 5. 2. A Beneš-párti *Lidové Noviny* publicistája „radikális nacionalistának” nevezte a magyar politikust két évvel később. Szemlézi: MTI lapszemle. Csehországi és felvidéki lapszemle. 1934. ápr. 21. 30.

⁷¹ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Amit megtagadtam*. Magyarország, 42. évf. 73. sz. 1935. márc. 30. 5.

⁷² Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szabó Lőrincnek. (1935. május 8.) Közli: Lengyel András: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország” kapcsolatához (1935–1936)*. Magyar Könyvszemle, 96. évf. (1980) 4. sz. 371.

⁷³ Jobb- és baloldal szerinte „az egész világon afféle kiegészítő szöveg, hevenyészett összefoglaló kifejezés”. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Jobboldal, baloldal*. Szabadság, 4. évf. 1935. szept. 22. 1–2.

útra, amelyen másfél évtizeddel ezelőtt olyan szép reménységre jogosító körülmények között elindult”.⁷⁴ A megszólított már másnap reagált a *Magyarország* hasábjain. Beszédes című írása (*Üzenetem a „jobboldalnak”*) egyértelművé tette, hogy immáron nem tartja magát az úgynevezett jobboldal táborába tartozónak. Ám az újabb választási vereséget követően is megerősítette nézetét, miszerint „a magyar politikai feladatoknak [...] jobboldaliságra és baloldaliságra való kezdetleges és politikai múltunkhoz, kultúránkhoz méltatlanul szimplista leegyszerűsítése” német import, „lári-fári”. „Én az ő jobboldaliságukkal szemben sohasem baloldalt hirdettem, mert az ilyen üres és nehezen megfogható szavakban nem hiszek, ilyen silány politikai fogalmazás ellen egész valóm mindig tiltakozott”⁷⁵ – fogalmazott, egyébként csúsztatva.⁷⁶

Tény ellenben, hogy Bajcsy-Zsilinszky náciellenes és mély szociális érzékenységről tanúsuló felszólalásaira főként a „baloldali padsorok” felől érkeztek tetszésnyilvánítások a parlamentben.⁷⁷ Erre magyarázatul a liberális Pesti Napló 1935 elején született cikke szolgálhat, melyben a névtelen szerző a magát reformernek nevező Eckhardt Tibor és a nemzeti radikális vezér aktuális hírlapi csörtéje kapcsán ekképp elmélkedett: „Ami másutt komótos tempójú reform, nálunk radikalizmusnak hat és Zsilinszky Endre is, ha az angol alsóházban vagy a francia kamarában ülne, programjával nagyon szépen elférne a jobboldalon. Például azon az angol jobboldalon, amelynek élén – MacDonald van. Ha tehát Zsilinszky Endre a maga reformtörekvéseit radikalizmusnak mondja, nem fogalomzavarban szenved, hanem egyszerűen hozzáigazodik a mi kis glóbuszunk külön akusztikájához és külön optikájához.”⁷⁸ Bajcsy-Zsilinszky politikájának bizonytalan korabeli percepcióját a csendőrség nyomozó osztályparancsnokágának összesítő jelentései is érzékeltetik. Ebben az anyagban ugyanis hol a baloldali, hol pedig a jobboldali mozgalmak dossziéjába kerültek a Nemzeti Radikális Párttól gyűjtött információk.⁷⁹

De azért is vitatható Bajcsy-Zsilinszky „baloldali fordulata”, mivel a politikus továbbra is az olasz példát vélte járható útnak, mind kül-, mind belpolitikai szempontból – de nem fenntartások nélkül. A fasiszta érdekképviselési rendszert túl merevnek tartotta a honi adaptációhoz, mivel „a parlamentáris elv és a parlamentáris népképviselés a magyar faji és nemzeti egyéniségre szabott életforma”. Vagyis, aki az országgyűlésbe érdekképviselőket akar

⁷⁴ Budapesti Hírlap, 55. évf. 275. sz. 1935. dec. 3. 1. (Ki bukott meg Tarpán?)

⁷⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Üzenetem a „jobboldalnak”*. Magyarország, 42. évf. 276. sz. 1935. dec. 4. 5.

⁷⁶ Még 1930 őszén is „bal-” és „jobboldali” alapon kategorizálta politikai ellenfeleit Kozma Miklóssal folytatott magánlevelezésében. Vö. Bartha Ákos: *Bal vagy jobb? Németh László minőségyszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa*. Forrás, 49. évf. (2017) 2. sz. 45–46. A magyar revízió lehetőségét meglebegtető francia megnyilatkozásokat különösebb ideológiai szűrés nélkül üdvözlő politikus Franciaországban sem gondolta tartalmazni ezt a választóvonalat (a francia Népfrent-kormány idején legalábbis). Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Franciaországban nem döntő dolog a jobb vagy baloldaliság*. Magyarország, 43. évf. 230. sz. 1936. okt. 8. 11.

⁷⁷ Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 133.

⁷⁸ Pesti Napló, 86. évf. 4. sz. 1935. jan. 5. 11.

⁷⁹ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. VI. 698. Domokos József 168. ő. e. A magyar királyi csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága összesítő jelentései. 1934–1937. (Kézrel írt másolatok.) Hasonlóan egyenetlen lehetett a kortárs baloldali recepció is. A „Lenin iskola magyar hallgatóinak” 1935. júliusi brigádüléseiről felvett jegyzőkönyvmásolat szerint a marxista fiatalok hosszasan vitákat folytattak a korabeli pártokról, és ennek során azt a dilemmát is igyekeztek feloldani, ami a demokratikus célokért harcoló NRP és a pártvezér nyílt fasiszmusszimpátiája közt feszült. Két álláspont rajzolódott ki aszerint, hogy ki a fasiszmust, ki pedig a demokráciát vélte célnak (a másikat pedig csak eszköznek) a nemzeti radikalizmusban. Uo.

küldeni, „azzal a nemzetnek szembe kell szállnia”. Külön érdek- és külön népképviselőre van szükség, méghozzá az utóbbi felsőbbségével – fejtegette Gömbös egyik beszéde kapcsán.⁸⁰ Sajátos nézetét első parlamenti beszédében így summázta: „Az embernek néha az az érzése, mintha valami torz mása készülne itt a fasiszmusnak, mintha a fasiszusból, amelyből az életnek nagy erői fakadtak, éppen csak azt akarná kivenni a kormány, amit mi, akik demokrata és parlamentáris állásponton állunk, semmiképpen nem tudunk osztani.”⁸¹ Álláspontja ellenére az olyan kitételei, mint a „fasiszta volnék, ha olasz volnék”,⁸² igen sok félreértésre adtak okot, és a megújult *Magyarországban* hozzá hasonlóan szerepet vállaló népi írókat is képes volt kompromittálni.⁸³ Pedig fent idézett cikkét is distinkcióval folytatta, miszerint „a fasiszmus gerince a hierarchia. A magyar politikai gondolat és államszervezés alapvető formája: az önkormányzat.” Ezért „a mi igazi hivatásunk [...] megvalósítani a magyar lélekre és egyéniségre szabott igazi demokráciát és parlamentarizmust”.⁸⁴ A fenti gondolatmenetből ugyanakkor az is következik, hogy a kormánypárt diktatórikus vonásainak kritikája továbbra sem a diktatúra abszolút érvényű elvetését, csupán a berendezkedés honi gyökértelességének hangsúlyozását jelentette. Ráadásul Bajcsy-Zsilinszky a „silány” magyar próbálkozások kritikájakor nem cizellált különösebben az általa elismerően emlegetett külföldi példákat illetően, vagyis közös nevezőre hozott különböző karakterű „vezéreket”. Mint 1936-ban kiemelte, „méltatlanul hurcoljuk meg a Gömbös-rendszer ilyen elnevezésével körünk nagy diktátorait: Kemált, Mussolinit, Pilsudskit”.⁸⁵

Nagyon fontos, mégis alig érintett kérdés, hogyan próbálta Bajcsy-Zsilinszky összeegyeztetni lelkes fasiszmusszimpatiáját megingathatatlan náciellenességével. Ez a sajátos alapállás már a kortársaknak is szemet szúrt, mivel sokan keresték a náciizmus gyökereit az olasz fasiszmusban. Bajcsy-Zsilinszky így vélekedett minderről: „Elismerem, hogy a hitlerizmus is az általános nacionalista mozgalmaknak egyike. Elismerem, hogy abban egyezik a fasiszussal, hogy szemben a marxizmussal és az osztálygondolattal, az egyetemes nacionalista állam és társadalom megalkotására tör. Ettől a nagyon kicsiny általános egyezéstől eltekintve, azonban mindenben más a hitlerizmus, mint a fasiszmus.” Szerinte Mussolini lángelméjéhez nem mérhető Hitler, akinek honi népszerűsége és a „barbár eszközökkel” dolgozó, magyar alkotmányos gondolkodással össze nem egyeztethető náci mozgalom honi adaptálása sokkal inkább a németesnek mondott kultúrpolitikánknak köszönhető. Bajcsy-Zsilinszky 1933 végén még nem hazaárulónak, csupán utat tévesztetteknek tartotta a náci-szimpatizánsokat, akik „eszközei egy idegen gondolatnak és akaratsnak”. Szerinte erre a fajta radikalizmusra semmi szükség, mivel „a magyar alkotmányba még egy nagyszabású nemzeti forradalom is belefér”. A mélyreható reformok szükségességét hangoztató politikus szerint ezért „nekünk nincs szükségünk arra, hogy idegenből importáljunk bármely politikai akcióhoz bármilyen politikai gondolatot”.⁸⁶ 1934-ben pedig már úgy vélekedett (továbbra sem szűnve méltatni Mussolinit), hogy „ha mi egy idegen ország alkotmányos berendezkedését példaképnek, vagy mondjuk, mintaképnek tekintjük, akkor az nem lehet az én megítélésem szerint semmi más

⁸⁰ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Érdekképviselő és alkotmány*. Szabadság, 1. évf. 1932. dec. 11. 1–2.

⁸¹ KN 1931. 1. köt. 272. (1931. aug. 1.)

⁸² vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A pécsi fasiszta ankét*. Magyarország, 41. évf. 94. sz. 1934. ápr. 27. 3.

⁸³ Horányi Károly: *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front: (első közlemény)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 113. évf. (2009) 3. sz. 293.

⁸⁴ vitéz Bajcsy-Zsilinszky: *A pécsi fasiszta ankét*, id. mű.

⁸⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Zsoldos világ Magyarországon*. Szabadság, 5. évf. 1936. jan. 5. 1.

⁸⁶ KN 1931 19. kötet. 194–197. (1933. dec. 18.)

országé, csak Angliáé”.⁸⁷ A magyar „ősi alkotmány” ugyanis leginkább az általa egyre élel-
kebben figyelt szigetország hagyományaival állítható párhuzamba, vélekedett.⁸⁸ Bajcsy-Zsi-
linszky ekkor már a „Stresa-i Front” hatalmainak együttműködésében bízott,⁸⁹ és a harmin-
cas évek második felétől az angol fegyverkezéstől várta „a világ sorsának” eldöntését.⁹⁰

Külpolitika

A harmincas évek első felében, 1936 közepéig a magyar diplomácia valóságos „tojástáncot”
járt Berlin és Róma között, nehogy az ország elveszítse a komoly érdekelletékekkel terhelt
két regionális nagyhatalom valamelyikének jóindulatát.⁹¹ Bajcsy-Zsilinszky ezzel pontosan
ellentétes külpolitikát hirdetett: hithű olaszbarátságot és következetes németellenességet.
Magyar birodalmi tudatban⁹² gyökerező geopolitikai alaptétele szerint „Budapest nem is
egy, hanem három nagy természetes európai életkörnek közepén fekszik: a Kárpátok me-
dencéjének, a Dunavölgyének és végül egész Európának”, s csupán „pillanatnyi helyzetünk”
„kedvezőtlen”, illetve az elmaradó reformok hátráltatják a kibontakozást.⁹³ Történelmi érve-
lésű külpolitikájának alaptézise szerint a megszemélyesített magyarság – 1848-hoz hason-
lóan – ismét két „autokrácia”, Németország és Oroszország (Szovjetunió) között küzd az ön-
állóságért, hiszen ez „az ő egyik dunai hivatása és az önálló magyar államnak is ősi és örökre
igaz értelme”.⁹⁴ Ebből fakadóan „a magyar politikának egyszerre és egyenlő erővel kell küz-
denie a pángermán és pánszláv törekvések és erők ellen”.⁹⁵ 1936-os látletele szerint az orosz
imperializmus⁹⁶ „már ki is építette előretolt állásait Csehországban és a Felvidéken, a másik,
a német, megvetette a lábát az ausztriai nemzeti szocialista mozgalomba és azonkívül Ma-
gyarországot és Jugoszláviát is szeretné megszerezni dunai terveihez politikai bázisul”.⁹⁷
Afelől sem hagy kétséget Bajcsy-Zsilinszky, hogy ebben a történelmileg folyamatosnak érzett
ostromállapotban melyik „veszedelem” a legsúlyosabb. „A német veszedelem [...] csak kisebb
részben belső magyar állam- és társadalomszerkezeti kérdés, nagyobb részben egy roppant

⁸⁷ KN 1931 23. 344. (1934. máj. 29.)

⁸⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Egy kis alkotmányvédelem angol példázattal*. Magyarország, 42. évf. 198. sz. 1935. szept. 1. 3.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az igazi nemzeti egység*. Magyarország, 42. évf. 252. sz. 1935. nov. 6. 5.

⁸⁹ Anglia, Franciaország és Olaszország főképp Németország ellen irányuló együttműködése. Az 1935. áprilisi konferencia deklarációinak szövegét fakszimilében közli: http://historyonline.chadwyck.co.uk/getImage?productsuffix=_studyunits&action=printview&in=gif&out=pdf&src=/pap/pap00209/conv/pap00209.pdf&IE=.pdf (letöltés: 2016. január 11.)

⁹⁰ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Fegyverbe! Biztosítja-e Európa békéjét az angol fegyverkezés?* Magyarország, 43. évf. 47. sz. 1936. febr. 26. 13.

⁹¹ Kánya Kálmán idézi: Pritz Pál: *Hory András varsói éve*. Századok, 150. évf. (2016) 1. sz. 191.

⁹² Vö. „A magyar birodalmi gondolatot nem temette, nem is temethette el Trianon.” vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Szent István napja*. Álláspont, 2. évf. (1933) 8–9. sz. 286.

⁹³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Budapest az Európa-főútvonal középpontjában*. Magyarország, 42. évf. 204. sz. 1935. szept. 5. 8.

⁹⁴ KN 1931 17. köt. 276. (1933. jún. 13.)

⁹⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Fekete felhők a Dunavölgye fölött*. Magyarország, 42. évf. 127. sz. 1935. jún. 5. 5.

⁹⁶ Ehhez lásd továbbá – Szabó Lőrinc által – megcsonkított cikkét: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Orosz előretörés*. Magyarország, 42. évf. 105. sz. 1935. máj. 9. 5.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Európa védekezése a bolsevista világveszedelem ellen*. Magyarország, 43. évf. 215. sz. 1936. szept. 20. 5.

⁹⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Két tenger készül összecsapni felettünk*. Magyarország, 43. évf. 138. sz. 1936. jún. 18. 5.

európai probléma, amelynek megoldása jórészt kívül esik a mi hatalmunkon, és éppen ezért nagyobb veszedelem e pillanatban a zsidókérdésnél⁹⁸ és az új köntösben jelentkező „pán-szlávizmusról” is (ez utóbbit a pángermán veszély következményének gondolta).

Bajcsy-Zsilinszky Magyarország másik hivatása gyanánt hangsúlyozta, hogy „a demokráciának, az önkormányzatnak, a parlamentarizmusnak ősi gyökerei vannak a magyarságban. Mi csak visszakanyarodunk a régi árpádi időkhöz, amikor a régi rendi világban mi voltunk egyedül azok a kontinensen, akik szembeszállva a nyugati oligarchikus államszervezettel, a feudalizmussal, egy nemesi demokráciát tudtunk megvalósítani” – formulázta a historikus nézeteit.⁹⁹ Éppen ezért „az etnográfiai alapon való területi revízió egymagában nem megoldás a dunai kérdésnek”,¹⁰⁰ vallotta, noha a zengzetes revíziós propagandát is károsnak tartotta, mivel féltette a határon kívül rekedt magyarságot annak következményeitől (egyébként okkal).¹⁰¹ Bajcsy-Zsilinszky a (távlatos) revíziós politika és a (nemzetközi szerződések betartására szorítókozó) kisebbségi politika határozott különválasztását hirdette,¹⁰² valamint a „dunavölgyi” népek békés egymás mellett élését propagálta – egy megreformált Szent-István-i birodalom keretein belül. E cél érdekében kifejezetten békülékeny húrokat is képes volt pengetni, ám közel sem mindig és nem mindenkivel. Az antirevizionista román politika idején¹⁰³ már „hiedelemnek” minősítette, hogy „az erdélyi magyarság feje fölött főleg a csonka hazai revíziós mozgalom és politika miatt nehezült meg az idők járása”, és „elvadult faji túlzásról”, „barbár nacionalizmusról”, valamint az azt népszerűsítő „mesterségesen és hajszoltan kitermelt, jórészt félművelt új román intelligenciáról” írt.¹⁰⁴ Amikor kereste, elsősorban két erdélyi publicista, „Spectator” (Krenner Miklós) és Ligeti Ernő működésére építve kereste a közös érdekeket a románsággal.¹⁰⁵ A horvátok – különösen Vladimir Maček

⁹⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Kibontakozás*, id. mű. Egyik – anyagi és idegi – mélypontján ekképp fogalmazott magánlevelében: „Zsidók és svábok markában [vagyunk – B. Á.] idehaza, németek, románok, csehek, szerbek torkában.” Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kodolányi Jánosnak. 1934. okt. 25. Közli: Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz*. Tiszatáj, 40. évf. (1986) 6. sz. 48.

⁹⁹ KN 1931 17. köt. 276. (1933. jún. 13.) „A katolikus világnak” is szembe kellene szállnia „azzal a neowotanizmussal, amely ma Németországból árad, és azzal a másik keresztényellenes eszmekörrel, amely keletről Oroszországból árad”, hirdette az evangélikus politikus. KN 1931 22. köt. 343. (1934. máj. 29.)

¹⁰⁰ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Új feladatok előtt a magyar nemzet*. Szabadság, 2. évf. 1933. dec. 31. 1–2.

¹⁰¹ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A fekete dátum*. Magyarország, 41. évf. 125. sz. 1934. jún. 6. 3.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Új revíziós politikát*. Magyarország, 41. évf. 193. sz. 1934. aug. 30. 3. A revíziós propaganda mérséklésére vonatkozó nézeteinek pozitív román fogadtatását lelkesen szemlélte az MTI. Vö. MTI lapszemle. Román és erdélyi lapszemle. 1933. dec. 15. 23. A revizionizmushoz: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, 2009.

¹⁰² Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Segítség az üldözött magyar kisebbségeknek!* Magyarország, 43. évf. 147. sz. 1936. jún. 28. 5.

¹⁰³ 1934 és 1938 közt a román kormányok – válaszul a magyar revíziós törekvésekre – „mintegy túszként kezelték a magyarságot”. Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Jyväskylä–Pécs, 2013. 258.

¹⁰⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyarüldözés Erdélyben és a román végzet*. Magyarország, 43. évf. 187. sz. 1936. aug. 15. 11. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ne bántsuk Erdélyt!* Szabadság, 5. évf. 1936. jan. 19. 2.

¹⁰⁵ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Beborult égen tenyérnyi kék folt*. Magyarország, 41. évf. 293. sz. 1934. dec. 29. 3.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Hang Erdélyből*. Magyarország, 42. évf. 135. sz. 1935. jún. 15. 3.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Amiről az írók vitatkoznak*. Magyarország, 43. évf. 3. sz. 1936. jan. 4.

parasztpárti politikus – iránti szimpátiája egyrészt történelmi alapokon nyugodott,¹⁰⁶ másrészt Jugoszlávia potenciális szétrobbantóit tisztelte bennük.¹⁰⁷ Mint saját lapjában ki is fejtette, nem Jugoszlávia „konszolidálása” az érdekünk, „hanem a nagyszerb imperializmus megtörése és a katolikus horvát nemzet felszabadítása”.¹⁰⁸ Alighanem hasonló okokból nyilatkozott a parlamentben elismerően a „tót” „Tuka Béláról” Csehszlovákia és a „cseh uralom” vonatkozásában,¹⁰⁹ hiszen családi levelezése egészen más értékítéletéről tanúskodik, legalábbis a békési „tótokat” illetően.¹¹⁰ Hasonlóan jó véleménnyel volt *Milan Hodža* Nagy Magyarország politikai kultúrájában gyökerező – tehát „kétségtelenül kiválóan képzett és finom elmeű” – csehszlovák miniszterelnökről, illetve a szlovák származású politikus magyarbarát megnyilvánulásairól, ám a közeledésnek valamiféle árát kívánta volna megszabni kissé leereszkedő hangvételű 1936-os cikkében.¹¹¹ Egy hónappal később már nevéen vezette a kiindulóponzt, az etnográfiai alapú revíziót: „Minimális magyar program: adják vissza a magyar területeket!”¹¹²

Sokak számára meglepő együttműködését a legitimistákkal a németellenes közös front magyarázza, minthogy „egy öncélú Duna-völgyének megalkotása felé való törekvésben igenis nagy közelséget érzek az ő gondolkozásukkal a nélkül, hogy annak legitimista kihangsúlyozását elfogadnám” – hangoztatta a képviselőházban.¹¹³ Bajcsy-Zsilinszky egyik 1934-es cikkében – barátjával, Pethő Sándorral vitázva – már úgy vélte, a „dunai konföderáció” olyan „tág keret”, ami adott esetben összeegyeztethető a magyar állameszmével.¹¹⁴ A következő év végén Griger Miklósnak is kifejtette, hogy a legitimizmus „nagy érték, hatalmas üttőkártya s esetleg döntő tényező lehet a jövőben egy nagyobb szabású magyar politika kibontására, az ősi magyar állameszme megmentésére”.¹¹⁵ Közös érdek volt természetesen az *Anschluss* ellenzése, amit egészen sajátos érvekkel is alátámasztott. Mint a parlamentben

3.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az elnémított „húsvéti harangszó”. Az erdélyi magyar sors Spectator tragikumának tükrében.* Magyarország, 43. évf. 135. sz. 1936. jún. 14. 5.

¹⁰⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ki zavarta és zavarja a magyar–horvát barátságot?* Magyarország, 43. évf. 288. sz. 1936. dec. 17. 7.

¹⁰⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Üdvözet Zágrábnak.* Magyarország, 42. évf. 143. sz. 1935. jún. 26. 3.

¹⁰⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az a bizonyos „legmelegebb németbarátság”. Nyílt levél Wolff Károlyhoz.* Szabadság, 4. évf. 1935. márc. 3. 1–2. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Üzenet a Dráván-Szaván túlra.* Szabadság, 5. évf. 1936. dec. 6.

¹⁰⁹ KN 1931. 15. köt. 505. (1933. máj. 17.)

¹¹⁰ Mint hűgának fejtegette egy ízben, igyekező kimenteni magát egy békéscsabai násznap alatt: „...minél kevesebb tótot akarok látni, teljesen megelégszem az öreg Szeberényivel. A vén pánszláv legalább addig nem törí a fejét valami betyárságon.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZKK) 28. fond. 217. Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Zsilinszky Erzsébethez, 1914–1941. (1931. márc. 10.)

¹¹¹ Vagyis a közeledéshez az kellene, hogy „kitűnő dunavölgyi sorstársaink, a csehszlovákok, szépen leszálljanak a magas paripákról, amelyek úgysem nekik valók. Lám mi már leszállottunk, holott mi vagyunk a lovasok s nem ők...” Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Miről beszél és miről hallgat Hodzsa Milán?* Magyarország, 43. évf. 227. sz. 1936. okt. 4. 5. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A cseh „békeórség”.* Szabadság, 5. évf. 1936. okt. 25. 1–2.

¹¹² Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Csehszlovákia szakutcában.* Magyarország, 43. évf. 258. sz. 1936. nov. 11. 5.

¹¹³ KN 1931. 1. köt. 276–277. (1931. aug. 1.)

¹¹⁴ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyar–osztrák szövetség és dunavölgyi együttműködés.* Szabadság, 3. évf. 1934. aug. 20. 3.

¹¹⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Griger Miklóshoz.* Szabadság, 4. évf. 1935. dec. 8. 5.

egy ízben fejtegette, „a német kultúrát ma az a délnémetiség és elsősorban az az Ausztria képviseli, amely nem hajlandó az új északi barbárságba belemenni”.¹¹⁶ A nemzeti radikális politikus Ausztria melletti karakán kiállása¹¹⁷ felkeltette a budapesti osztrák követ érdeklődését, aki ugyanakkor hozzátette, hogy pártja egyedüli képviselőjeként a parlamentben „nem nagyon veszik komolyan” a külpolitikailag igen aktív Bajcsy-Zsilinszkyt,¹¹⁸ aki olyannyira kardinalis kérdésnek vélte Ausztriát függetlenségét, hogy Schuschnigg kancellár 1936-os látogatása alkalmából már egyenesen „osztrák–magyar testvériségről” értekezett.¹¹⁹

Bajcsy-Zsilinszky Hitler hatalomra jutása után saját nacionalizmusát exponálta a nemzetiszocializmus ellenében, kiemelve az országban folyó – lapjaiban folyamatosan napirenden tartott – „pángermán izgatást”.¹²⁰ 1933 júniusában egyrészt ismét hangoztatta, hogy „el kell választanunk egészen s mindenkorra a német revíziót a magyar hangozítótól”, másrészt Mussolini iránt lelkesedve úgy vélte, „a magyar nemzet nagy barátja, az európai politikának egyik legkiválóbb, vagy talán legkiválóbb vezérférfia” a négyes paktum aláírásával „megmentette tíz esztendőre a békét, megmentette tíz esztendőre Európát”.¹²¹ 1935-ös szavaival: „vérbeli, istenadta nagyember öröködik” a Brenner-hágón, Mussolininak tehát kulcsszerepet szánt az *Anschluss* megakadályozásában.¹²² A magyar diplomácia olasz-orientációját olyannyira döntőnek gondolta, hogy még a nem túl dicsőséges abesszin háborút is ebből a látószögből értékelte *Magyar érdek – Kelet-Afrikában* című cikkében.¹²³

A németellenesség és az olaszbarátság mellett a harmadik külpolitikai támpont a francia orientáció. Ennek gyökerei egészen 1928-ig nyúlnak vissza, amikor is az *Előőr*sben közölt cikkeken túl már a diplomáciai kapcsolatfelvétel első lépése is megtörtént.¹²⁴ Az NRP-ben a

¹¹⁶ KN 1931 17. köt. 377. (1933. jún. 21.)

¹¹⁷ Vö. továbbá: vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ketten győztek: Dollfuss és Mussolini*. Magyarország, 41. évf. 170. sz. 1934. júl. 29. 3.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mohamed koporsója*. Magyarország, 41. évf. 284. sz. 1934. dec. 16. 3.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyarország és az új osztrák kancellár*. Magyarország, 41. évf. 174. sz. 1934. aug. 3. 7.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Szeretettel köszöntjük az új osztrák kancellárt*. Magyarország, 41. évf. 180. sz. 1934. aug. 10. 3.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Dollfuss Ausztriája*. Magyarország, 42. évf. 117. sz. 1935. aug. 6. 3. Bajcsy-Zsilinszky Hitler hatalomra jutása után a *Neues Wiener Tagblatt*ban is publikált a témában. Szemlézi: MTI osztrák lapszemle. 1933. ápr. 25. 22.

¹¹⁸ Tilkovszky Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben [sic!]*. Budapest, 2000. 65. (Leopold Henne 1933. dec. 20-i jelentése)

¹¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Osztrák-magyar testvériség*. Magyarország, 1936. márc. 14. 13. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A döntő kérdés: Ausztria függetlensége. Mozduljunk el a külpolitikai holtpontról*. Magyarország, 1936. jún. 7. 5.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mégis győzött Dollfuss...* Magyarország, 43. évf. 161. sz. 1936. júl. 16. 5.

¹²⁰ KN 1931 14. köt. 128. (1933. márc. 16.)

¹²¹ KN 1931 17. köt. 188. (1933. jún. 9.) Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai alaptételét (Budapest revizionizmusának elválasztását Berlin revansizmusától) igyekezett külföldi diplomáciai jelzésekkel alátámasztani. Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Barátságos olasz figyelmeztetés*. Magyarország, 41. évf. 132. sz. 1934. jún. 14. 7.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az orosz lán hangja*. Magyarország, 41. évf. 143. sz. 1934. jún. 27. 3.

¹²² Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Szemünk a Ducén*. Szabadság, 4. évf. 1935. szept. 1. 1–2.

¹²³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyar érdek – Kelet-Afrikában*. Magyarország, 42. évf. 193. sz. 1935. aug. 27. 15. Hasonlóan praktikus okokból – az oroszok lekötése miatt – értékelte pozitívan a „japan hatalmi mohóságot” Ázsiában. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Titulescu retirál...* Magyarország, 43. évf. 32. sz. 1936. febr. 8. 5.

¹²⁴ Erre utal legalábbis Bajcsy-Zsilinszky francia nyelvű, ismeretlen szenátornak címzett kísérőlevele és a mellékelt, németveszélyt tárgyaló cikkek (szintén francia fordításban). Magyar Nemzeti Levéltár

francia orientáció már meghatározó fontosságúvá vált, és konkrét formában a Tardieu-terv lelkes támogatásában öltött testet 1932 tavaszán.¹²⁵ Az agrárválság sújtotta, komoly belső konfliktusokkal is küzdő öt „dunai állam” (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) és Lengyelország kölcsönös vámkedvezményére irányuló elképzelés azonban hamar teljes érdektelenségbe fulladt.¹²⁶ Bajcsy-Zsilinszky elsősorban ’az ellenségem (Németország) ellensége (Franciaország) a barátom’ ősi tétele alapján próbálta építeni a francia vonalat, ehhez pedig – mint látni fogjuk – nem is feltétlenül a Tardieu képviselte republikánus centrum nyújthatta a legígéretesebb alternatívát. A magyar politikus nagyszámú franciabarát cikke alapján megállapíthatjuk: a fenti pragmatizmuson kívül nem sok egyéb – kidolgozott – elméleti támasza volt frankofil politikájának, s akár egy íráson belül is találhatóunk hitvallást a „minden ködösségtől”, „bizonytalan vonalaktól” mentes francia racionalizmus mellett, majd néhány sorral lejjebb lángoló vallomást „a magyar politikai géniusz” „buta számokkal” nem mérhető nagyszerűségéről.¹²⁷ Bajcsy-Zsilinszky sajátos nativista felfogásában a francia szellem fő „alkotó tényezője” „az ősi gall elem” volt,¹²⁸ mely párhuzamba vonható a magyarság ősi (hasonlóképp civilizatórikusnak tételezett) turáni princípiumával. 1933 őszén Pierre-Étienne Flandin francia konzervatív politikus – későbbi miniszterelnök – írását méltatta hosszasan lapjában,¹²⁹ 1934-ben pedig több képviselőcsoport is meglátogatta az NRP párhelyiségét. Januárban az Action Française berkeiből induló, erősen antiszemita – és protestánsellenes – Xavier Vallat¹³⁰ vizitált a lutheránus politikusnál. Vallat ebben az időben az olasz szövetségben és az Osztrák–Magyar Monarchia feltámasztásában látta a német expanziós veszélyek ellenszerét (terveiről még Habsburg Ottóval is tárgyalt).¹³¹ A francia csoport egyhetes magyarországi látogatása eseményszámba ment, amit jelez, hogy a Magyar Külügyi Társaság és a Magyar Revíziós Liga ebéden látta vendégül a francia politikust, akít

Országos Levéltára K 67 (Külügyminisztérium, Politikai Hírszolgálati Osztály) 13. csomó, 3. tétel (Tanulmánygyűjtemény) 164. sz. tanulmány. Bajcsy-Zsilinszky a régi fajvédő társ, a *Szózatban* vitriolos antiszemitizmusával elhíresült Kádár Lehel németellenes cikkét is mellékelte. Kádár nézeteinek vizsgálata, Bajcsy-Zsilinszkyre gyakorolt hatásának feltárása még várat magára. Vö. Féja Géza: *Szabadsapat*. Budapest, 1965. 362–364.

¹²⁵ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Forr a Dunavölgy kérdése. Cseh beismerés*. Szabadság, 1. évf. 1932. márc. 27. 1–2.; vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A két főtéma*. Szabadság, 1. évf. 1932. ápr. 3. 1–2. A tervet annak dugába dőlése után is példaként emlegette a parlamentben, a Gömbös-kormányt üdvözlő pártdeklarációjában. KN 1931. 11. köt. 108. (1932. okt. 12.)

¹²⁶ Kakasy Judit: *A Tardieu-terv a Duna menti államok megsegítésére*. Kisebbségkutatás, 8. évf. (1999) 1. sz. 149–150.

¹²⁷ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Jobb francia–magyar megértés felé*. Ujság, 10. évf. 22. sz. 1934. jan. 28. 1–2. Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A számimádat aranyborja*. Magyarország, 41. évf. 163. sz. 1934. júl. 21. 3.

¹²⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A magyar faji, népi, nemzeti közösség belső válsága*. Szabadság, 5. évf. 1936. jún. 21. 1–2.

¹²⁹ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Franciák és magyarok*. Szabadság, 2. évf. 1933. okt. 29. 1–3.

¹³⁰ Vallat-t maga Bajcsy-Zsilinszky is „szélső jobboldalinak” minősítette, így nem csoda, hogy ez a kapcsolat feledésbe merült a memoáriródalomban – és ennek nyomán a szakirodalomban is. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *„Leteszem vitézi rangomat”*. *Bajcsy-Zsilinszky Endre levele vitéz Ig-mándy Hegyessy Géza testőrezredeshez, a Vitézi Rend ügyvezető törzskapitányához*. Szabadság, 4. évf. 1935. ápr. 7. 1–2.

¹³¹ Fejérdy Gergely: *Egy elfelejtett kapcsolat: Robert Schuman és Magyarország*. Valóság, 47. évf. (2004) 9. sz. 62.

„Berzeviczy Albert meleg szavakkal üdvözölt”.¹³² Vallat mellett Ernest Pezet-vel – „Dunavölgye és a magyarság kérdésének ritka világos eszű ismerőjével”¹³³ – is alkalma volt „nyílt eszmecserét folytatni” a magyar politikusnak,¹³⁴ sőt az NRP-nél tett látogatás alkalmával felmerült „egy Magyar–Francia Baráti Társaság terve is. Zsilinszky az ügy támogatására Lázár Miklóst, Nagy Vincét, Auer Pált és Vámbéry Rusztemet is megnyerte”, ám az elképzelésből egyelőre semmi nem lett.¹³⁵

A vizit májusban megismétlődött. A korabeli sajtóbeszámolókat szerint ennek a francia képviselőcsoportnak Vallat mellett Robert Schuman metzi képviselő volt a központi figurája. A kisebbségi kérdések iránt fogékony, a versailles-i békeszerződések iránt kritikus Schuman – aki nem először járt Magyarországon – népes csoporttal érkezett Budapestre. Jóllehet a látogatás nem minősült hivatalos eseménynek, a mintegy harmincöt fős, szinte kizárólag volt frontharcos képviselők alkotta delegáció kitüntetett figyelemben részesült. Parlamenti köszöntők és – szintén az országházban tartott – díszebéd színesítette programjukba kormányzói audiencia és miniszterelnöki vizit is belefért.¹³⁶ A látogatók tárgyalásokat folytattak a magyar kormány tagjaival, tiszteletüket tették a NEP-nél¹³⁷ és a Keresztény Gazdasági Pártnál is.¹³⁸ Vallat a kormánypárt ebédjén kiemelte, hogy „nagyon hasznosnak bizonyult a magyar vidéken tett utazásuk is, mert közelebről megismerhették a magyar nép sok kiváló tulajdonságát”. A keresztény párti rendezvényen Schuman ehhez hozzátette, hogy „nemcsak az itt látottak szépségének emlékével, hanem annak a kötelességnek a tudatában is térnek haza, hogy honfitársaikat fölvilágosítsák a Dunamedence helyzetének tarthatatlanságáról és arról, hogy ez a helyzet sürgős rendezésre szorul”.¹³⁹ Schuman – a pángermánizmust élesen elítélő lotaringiai képviselő, az 1945 utáni európai integrációs folyamatok egyik kulcsfigurája – néhány társával (Viellard és August Durand szenátorok, Nadaillac gróf, Jean Niel, Joseph Laniel, Felix Aulois képviselők, Lionel Cabany és René Dupuis újságírók¹⁴⁰) nagy sikert aratott az NRP-ben, noha jelzésértékű, hogy a francia orientációjú párt berkeiben nem akadt franciául folyékonyan beszélő politikus.¹⁴¹ (Bajcsy-Zsilinszky olvasott és értett franciául, de nem volt tárgyalóképes.)

¹³² Pesti Napló, 85. évf. 15. sz. 1934. jan. 20. 9. („»A német veszedelem egyaránt fenyegeti Magyarországot és Franciaországot« – mondotta Xavier Vallat a Nemzeti Radikális Pártban.”) A francia politikus Honti Ferencnek köszönte meg útjának megszervezését.

¹³³ vitéz Bajcsy-Zsilinszky: *Barátságos olasz figyelmeztetés*, id. mű. Pezet könyvének Bajcsy-Zsilinszkyre és az NRP-re vonatkozó – elismerő – passzusaihoz: Szabadság, 1933. dec. 3. 10. Mint a magyar politikus 1936-ban fogalmazott, „Pezet képviselő, mint a külügyi bizottság közép- és kelet-európai albizottságának előadója, beható tanulmányokat folytatott a Dunavölgyében és a Balkánon, ez utazásai nyomán alakult ki benne tisztultabb, tárgyilagosabb közép-európai szemlélete.” Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Germán és szláv célok a Duna völgyében*. Magyarország, 43. évf. 149. sz. 1936. júl. 2. 5.

¹³⁴ vitéz Bajcsy-Zsilinszky: *Jobb francia–magyar megértés felé*, id. mű.

¹³⁵ Sebestény: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja*, 134–135.

¹³⁶ Fejérdy: *Egy elfelejtett kapcsolat*, 62.

¹³⁷ Lázár Andor, Imrédy Béla és Sztanyavszky Sándor is részt vett az eseményen. Ujság, 10. évf. 116. sz. 1934. máj. 25. 8.

¹³⁸ Pesti Hírlap, 56. évf. 115. sz. 1934. máj. 25. 5. Az út francia sajtóreflexióját kivonatolja: Pesti Hírlap, 56. évf. 160. sz. 1934. júl. 18. 2.

¹³⁹ Mindkét idézet innen: Népszava, 62. évf. 115. sz. 1934. máj. 25. 2.

¹⁴⁰ Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 144.

¹⁴¹ Szabadság, 3. évf. 1934. máj. 27. 1–2. Talpassy Tibor: *Betöltötte hivatását*. Budapest, 1975. 72–77. Vigh biográfiájában nem említi a franciák más pártoknál tett látogatását, és csupán Schumant nevesíti, az NRP-nél többször megforduló, ám később a Vichy-kormány zsidóügyi kormánybiztosaként

Az utókor arról is tudni vél, hogy a küldöttség – a nehézségek dacára – fontolóra vette Bajcsy-Zsilinszkyék anyagi támogatását, ami azonban annyira felbőszítette az önállóságát minden irányból féltő politikust – Talpassy Tibor szerint –, hogy rögvest menesztette a háta mögött önállósuló gazdasági szakemberét, Fazekas Sámuel.¹⁴² Bajcsy-Zsilinszky reakciója ezúttal nem volt légből kapott. 1934 októberében egy magánlevélben panaszkodott, hogy immáron nemcsak „zsidóbérencként” tartják számon (Az Est-konzernhez fűződő munkakapcsolata miatt), de „elég általános” nézet az is, hogy „lapomat a franciák tömik pénzzel” – panaszkodott Pethő Sándornak. A marseille-i merénylet utáni feszült helyzetre jellemző, hogy immáron a *Magyarság* is visszautasította franciabarát cikkei, mire Bajcsy-Zsilinszky bejelentette barátjának, hogy megszakította „mindennemű – szellemi és kiadói hivatali – kapcsolatait” a lappal.¹⁴³ Döntése azonban nem bizonyult véglegesnek.¹⁴⁴

Ekképp anyagi támogatás helyett mindössze szerény diplomáciai gesztusokban részesült az NRP és vezére. Így például „André Nicolas, a Frontières és a Revue des Reux Mondes című előkelő francia folyóiratok munkatársa” az előbbi lap hasábjain „kilenc sűrűn tele nyomtatott oldalon” keresztül számolt be magyarországi tapasztalatairól, megemlítve „a francia–magyar közeledés régi veteránjával”, Bajcsy-Zsilinszkyvel történő találkozását is.¹⁴⁵ Sőt, Vallat még Louis Barthou külügyminiszternek is referált magyarországi tapasztalatairól, amint azt éppen Bajcsy-Zsilinszkynek írt leveléből tudjuk.¹⁴⁶ Hasonlóképpen elismerő volt a *Le Temps*¹⁴⁷ reakciója Bajcsy-Zsilinszky Pester Lloydban¹⁴⁸ megjelent cikkére, amit úgy ér-

ténykedő Vallat-t nem. Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 144–145. A külpolitikai gondolkodóval foglalkozó első kötetében pedig semelyiküket nem említi, ellenben kiemelten olvashatunk a politikus francia baloldali lapokra (*République, Populaire*) vonatkozó reflexióiról. Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*. Budapest, 1979. 16–79. 44–45. Ugyanezt mondhatjuk el az alábbi közlésről: Vigh Károly: *Adalékok Bajcsy-Zsilinszky Endre francia orientációs külpolitikai koncepciójához*. Századok, 105. évf. (1971) 3–4. sz. 736–752. Hasonló a helyzet a 2002-es külpolitikai monográfiával, azzal a különbséggel, hogy itt már Schuman 1945 utáni ténykedéseiről is olvashatunk méltató sorokat. Vö. Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*. Budapest, 2002. 79–80. Bajcsy-Zsilinszky egyébként igen jó véleménnyel volt a népi származékként méltatott Piere Laval külügyminiszterrel (későbbi miniszterelnökről) is. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: „*Repül a nehéz kő...*” Szabadság, 4. évf. 1935. okt. 6. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Laval politikája és a magyar érdek*. Magyarország, 43. évf. 1. sz. 1936. jan. 1. 9.

¹⁴² Talpassy: *Betöltötte hivatását*, 72–73.

¹⁴³ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Pethő Sándornak. 1934. okt. 21. OSZKK 28. fond 105.

¹⁴⁴ Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Fájdalmas párhuzam*. Magyarság, 16. évf. 240. sz. 1935. okt. 20. 2–3. (A külpolitikai tanulmány finoman elhatárolódó szerkesztői megjegyzéssel jelent meg.) Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Az olasz kérdőjel*. Magyarság, 17. évf. 66. sz. 1936. márc. 19. 1.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Rothermere lord tanácsai és az európai helyzet*. Magyarság, 17. évf. 96. sz. 1936. ápr. 26. 2–3. (Az angol sajtómágnást – érdemeit elismerve – bírálta, mivel Magyarország közelgőnek mondott határrevízióját a „német és olasz” barátsághoz kötötte.) Bajcsy-Zsilinszky Endre: „*Olaszország ismét Európa felé fordul*”. Magyarság, 17. évf. 106. sz. 1936. máj. 8. 1. (Ebben a cikkben az abesszíniai háborúban végül győzedelmeskedő Olaszország növekvő európai tekintélyét prognosztizálta.)

¹⁴⁵ Pesti Hírlap, 56. évf. 200. sz. 1934. szept. 5. 5.

¹⁴⁶ Fejérdy: *Egy elfelejtett kapcsolat*, 63. Ennek ellenére Bajcsy-Zsilinszky nem hagyott túl mély nyomokat a politikusban, aki emlékirataiban nem említi magyar partnerét, miként a Vallat-ról készült monográfiában sem szerepel Bajcsy-Zsilinszky. Vö. Vallat, Xavier: *Le nez de Cléopâtre... Souvenirs d'un homme de Droite, 1918–1945*. Paris, 1957.; Joly, Laurent: *Xavier Vallat (1891–1972): du nationalisme chrétien à l'antisémitisme d'État*. Paris, 2001. Ezúton köszönöm Ablonczy Balázsnak a francia kapcsolatok értékelésében nyújtott segítségét.

¹⁴⁷ Az MTT-anyagok szerint a neves francia lap gyakorta támaszkodott Bajcsy-Zsilinszky cikkeire.

¹⁴⁸ Bajcsy-Zsilinszky: *Die Gestaltung*, id. mű.

telmeztek a Magyarország interpretációja szerint, mint Gratz Gusztáv nyomán tett hitvallást amellett, hogy „az egyetlen konkrét lehetőség, amely Magyarország számára a trianoni béke revíziójának útját egyengetheti, a barátság és együttműködés a kisantant országaival”.¹⁴⁹ Talán a fenti – túlzottan kisantant-barátnak érzett – recepciót is igyekezett kozmetikázni Bajcsy-Zsilinszky 1936-os cikkével, mely immáron egy francia diplomáciai folyóiratban, a *Revue des Ambassades*-ban jelent meg A magyarok és a németek a Duna völgyében címmel. A Magyarország szerint Bajcsy-Zsilinszky „ebben a cikkben a mai helyzet adottságainak és a történelem tanulságainak alapján kimutatja, hogy a Dunavölgye nyugtalanító problémáját a magyarság félreteljesítésével, vagy alárendelt szerepbe kényszerítésével megoldani nem lehet”.¹⁵⁰ A cikk rövidített magyar verziója szerint „mi magyarok adtunk nevet, értelmet, állami rendet, civilizált életformát a középső Dunavölgyének a történelem folyamán először és 1000 esztendőes érvénnyel”. Ennek ellenére az írás a „határok spiritualizálódásának” vágyával és „Szlovenszko”, Erdély, valamint Horvátország autonómiájának felvetésével zárul, amit a szerző maga is „vágyalomnak minősített”, noha más kiutat nem látott a két támadó (orosz és német) imperializmus elleni küzdelemben.¹⁵¹ Hogy a francia orientáció valóban központi szerepet játszott Bajcsy-Zsilinszky elképzeléseiben, jelzi továbbá, hogy az osztrák-kérdésről az Ottlik György és Balogh József szerkesztésében megjelenő honi francia nyelvű folyóiratban, a *Nouvelle Revue de Hongrie*-ban is kifejtette nézeteit.¹⁵²

Bajcsy-Zsilinszkynek a francia politika nem várt fordulatai sem szegték kedvét, és Schuman és Vallat 1935. őszi – szintén igen alaposan megszervezett – látogatása alkalmával már *Meg kell érteniük a franciáknak* címmel sulykolta nézeteit egy markánsabb közös németellenes frontról és „a valóságos és természetes erők arányában” megvalósítandó revízióról.¹⁵³ A magyar politikus imaginárius külpolitikai játszmáiban később is rendre kérdőre vonta a francia diplomáciát¹⁵⁴ – vagy bárki mást. Érvkészletének idealizmusát illetően jelzésértékű, hogy a kormánypártban politizáló hívével, Németh Imrével polemizálva sem tudott egyebet válaszolni a „dunavölgyi gondolat” konkrét tartalmát illetően,¹⁵⁵ mintsem historizáló alaptételt: „Mi a dunavölgyi gondolat? Azt felelem: megmondja az ezeréves magyar történe-

¹⁴⁹ Magyarország, 42. évf. 29. sz. 1935. febr. 5. 4.

¹⁵⁰ Magyarország, 43. évf. 220. sz. 1936. szept. 26. 6.

¹⁵¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyarok és németek a Dunavölgyében*. Szabadság, 5. évf. 1936, szept. 27. 2. A politikus a „Dunavölgyi-kérdésről” a *Prágai Magyar Hírlap*ba is írt cikket három évvel korábban. Szemlézi: MTI lapszemle. Csehországi és felvidéki lapok. 1933. aug. 30. 38.

¹⁵² Bajcsy-Zsilinszky, André: *Les trois solutions de la question autrichienne*. Nouvelle Revue de Hongrie, vol. 54. (1936) Avril. 298–303. Ottlikkal 1935 őszén, 1936 tavaszán a Független Újság és a Magyarság hasábjain is vitázott. A vitákhoz összefoglaló jelleggel lásd: Ottlik György: *Ausztria és Magyarország*. Magyar Szemle, 26. köt. (1936) ápr. 307–312.; Zathureczky Gyula: *Magyar kisebbség Romániában*. Magyar Szemle, 25. köt. (1935) okt. 187.

¹⁵³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Meg kell érteniük a franciáknak*. Szabadság, 4. évf. 1935, szept. 15. 1–2. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A magyar politika és Franciaország*. Szabadság, 5. évf. 1936. jan. 12. 1–2.

¹⁵⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Flandin, d’Ormesson – Magyarország*. Szabadság, 5. évf. 1936, ápr. 19. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Egy nagy békebeszéd margójára*. Szabadság, 5. évf. 1936, aug. 2. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Magyarok és németek a Dunavölgyében*. Szabadság, 5. évf. 1936, szept. 27. 2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Emlékeztetjük Flandint!* Magyarország, 41. évf. 264. sz. 1934. nov. 23. 5.

¹⁵⁵ Németh Imre: *Dunavölgyi gondolat, alkotmányosság, sajtóreform. Válasz Zsilinszky Endrének*. Pesti Napló, 87. évf. 45. sz. 1936. febr. 23. 15.

lem.”¹⁵⁶ S bár Bajcsy-Zsilinszky reálpolitikusnak gondolta magát,¹⁵⁷ a harmincas évek közepére már meglehetősen elterjedtek lehettek az ezzel ellentétes vélekedések.¹⁵⁸ A magyar pártvezér – mint Kodolányi János *Francia vendég Zsilinszky nádkunyhójában* című egyoldalas pálkövei riportja érzékelteti – egyedi módját is próbálgatta a kapcsolatépítésnek, bár a durrdefekttel terhes indiánromantikát lehet, hogy mégsem értékelte annyira „a francia ügyvéd, aki a magyar–francia kapcsolatok erősítéséről jött ide Zsilinszkyvel tárgyalni”.¹⁵⁹

A személyes kapcsolattartás mellett 1934 októberében a *Szabadság* franciaországi mellékletet indított (*Párizsi Magyar Figyelő*), egy ambiciózus párizsi magyar ügyvéd, Nyitrai Elek szerkesztésében. A baráti vélemény szerint sem túl jól sikerült lap („vegyes saláta önképzőköri mellékvágányokkal”¹⁶⁰) azonban tiszavirág életűnek bizonyult, mindössze hét számot ért meg, és 1935-ben már nem tudunk megjelenéséről.¹⁶¹ Szintén „külföldön élő véreink számára” készült a francia fővárosban működő „Magyar Ház” megbízásából az 1935-ös *Párizsi Magyar Évkönyv*, melynek összeállítója az NRP egyik fő mecénása, Varga Albert festőművész volt.¹⁶² A népi Magyarországot – Kodály és Bartók munkásságának ismertetésével is – propagáló naptár többek között Reményik Sándor, Erdélyi József, Zilahy Lajos, Szabó Lőrinc, Féja Géza, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, József Attila, Tamási Áron, Simándy Pál, Szabó Pál, Sértő Kálmán, Kodolányi János, Sinka István, Nagy Lajos, Talpassy Tibor és Kertész Dániel írásaival jelent meg, a kiadvány elején olvasható köszöntőt pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre jegyezte.¹⁶³ Nem mellékes körülmény, hogy a *Szabadság* mellett párizsi tudósító is dolgozott az igen lelkes Szilágyi József személyében, aki megkísérelte a Népfront felé irányítania a pártvezér figyelmét. Szilágyi az 1936-os francia választások idején írt levelében ekképp panaszkodott Bajcsy-Zsilinszky hívének és munkatársának, Simándy Pálnak: „A radikális párt baloldali politikát követ, a szó polgári értelmében, s francia barátaink kivétel nélkül erősen jobboldaliak, sőt reakciósak. Xavier Vallat – aki a francia parlament egyik leg-tisztább és legtiszteletre [sic!] méltóbb tagja – szélsőjobboldali eszméről ismert. Schubert, Pezet még inkább” – fogalmazott a zsidó származását ekkor még Bajcsy-Zsilinszky előtt fel

¹⁵⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Vita a dunai kérdéstről*. Pesti Napló, 87. évf. 50. sz. 1936. febr. 29. 5. Alkotmányjogi aggályait saját lapjában fejtette ki részletesen Némethnek: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Veszedelemben van-e a magyar alkotmányosság? Szabadság*, 5. évf. 1936. márc. 1. 1–2.

¹⁵⁷ Mint Németh László „misztikájától” elhatárolódva megjegyezte: „tele vagyok a tények gátlásaival”. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szabó Lőrincnek. (1935. május 8.) Közli: Lengyel: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország” kapcsolatahoz*, 371.

¹⁵⁸ „A mi nagy reálpolitikusaink egy kis jóakarató elnézéssel gyakran »becéznek« engem elméleti politikusnak vagy éppen fantasztának.” vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A latin béke és Magyarország*. Magyarország, 42. évf. 10. sz. 1935. jan. 12. 3.

¹⁵⁹ Magyarország, 41. évf. 183. sz. 1934. aug. 14. 8. Az esetre Kodolányi memoárjában is visszatért: Kodolányi János: *Visszapillantó tükrök. A Süllyedő világ befejező része*. Budapest, 1968. 378.

¹⁶⁰ Dobai Székely Andor levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Párizs, 1934. nov. 16. RETÖRKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 14. doboz. (Levelek III.)

¹⁶¹ Vö. Szilágyi József: *Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezetére*. In: Vigh Károly (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984. 309–311. Nyitraival alighanem anyagi természetű problémák okozták a szakítást. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kodolányi Jánosnak. Időpont nélkül. Közli: Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz*, 45.

¹⁶² Magyarország, 42. évf. 1. sz. 1935. jan. 1. 6.

¹⁶³ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Köszöntés*. In: *Párizsi Magyar Évkönyv. Almanach Officiel de L'association Hongroise de France Paris: 1935*. Paris. Oldalszám nélkül. (A kiadvány üdvözlő sorait Dobai Székely Andor, a Franciaországi Magyar Egyesületek Szövetségének elnöke írta.)

nem fedő¹⁶⁴ újságíró, nem egészen pontosan.¹⁶⁵ A kritika Bajcsy-Zsilinszky fülébe is eljuthatott. Erről tanúskodik a politikus tíz nappal későbbi levele, melyben leszögezte, hogy külpolitikában nem ismer világnézeti kérdést, és Szilágyi cikke nem baloldalisága miatt maradt ki a lapból, hanem mert a főszerkesztő nem akart támadási felületet nyújtani ellenségeinek. Bajcsy-Zsilinszky azt sem rejtette véka alá, hogy bár tudósítója kritikáját jogosnak tartja, Németország ellen jobban bízik Mussolini erejében, mint a franciákéban.¹⁶⁶ A cikkeinek visszautasítását rendre szóvá tevő Szilágyi a francia Népfront kormányra kerülését követően – épp Vallat-t kritizálva – már Bajcsy-Zsilinszkynek címezve írta meg, hogy „szélesebb körű politikai orientációt kéne Franciaországban követni” az NRP-nek.¹⁶⁷ A következő levélből kikövetkeztethető, hogy a *Szabadság* alapítója a – Vallat-hoz hasonlóan – később a Vichy-kormányban szerepet vállaló egykori igazságügyi miniszter, Henry Lémeryt ajánlotta tudósítója figyelmébe. Szilágyi nem volt rest, és három nap múlva már az elkészült, jóllehet „föltétőbb érdekes nyilatkozatot” továbbíthatta Budapestre.¹⁶⁸ A fentiek tükrében aligha meglepő, hogy a Népfront-kormány csupán visszafogott elismerésben részesült a *Szabadságban*,¹⁶⁹ Léon Blum pedig Bajcsy-Zsilinszky magánlevelezésében sem kapott túl jó minősítést.¹⁷⁰

Bajcsy-Zsilinszky Közép-Európa népeinek regionális összefogását hirdetve főként a tradicionális – családi legendával nyomatékosított¹⁷¹ – lengyel–magyar barátságra épített volna, túlértékelve a lengyel pozíciót a régióban: „Olyan nagyhatalmat, amely ma is a leghatározottabban és minden kétséget kizáróan magyarbarát kell, hogy legyen a maga érdekei kedvéért, csak kettőt ismerek: Olaszországot és Lengyelországot” – fogalmazott 1934-ben, vagyis a szorongatott Lengyelországot – Pilsudski marsall által létrehozott¹⁷² – nagyhata-

¹⁶⁴ Vö. az alábbi, idealizált kapcsolattörténettel, mely a levelezésből egyértelmű feszültségekre nem reflektál. Szilágyi József: *Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezete*. In: Kortársak, 309–316.

¹⁶⁵ Szilágyi József levele Simándy Pálnak. Párizs, 1936. ápr. 27. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. Vigh Károly összeállítása Lackó Mihály segítségével. (Gépellt másolatok.) MTA BTK TTI Könyvtár. (Pezet Vallat-nál jóval mérsékeltebb, centrista katolikus volt.)

¹⁶⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szilágyi Józsefnek. 1936. máj. 6. RETÖRKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 14. doboz. (Levelek III.)

¹⁶⁷ Szilágyi József levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Párizs, 1936. szept. 18. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

¹⁶⁸ Szilágyi József levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Párizs, 1936. szept. 21. Uo. Lémery írt először Bajcsy-Zsilinszky már említett, a francia *Revue des Ambassades* folyóiratban megjelent cikkéhez. Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*, 76. Ugyanitt arról is olvashatunk – a *Szabadságra* hivatkozva –, hogy a *Le Temps* 1935. január 27-én „teljes egészében” közölte Bajcsy-Zsilinszkynek a *Pester Lloyd*-ban négy nappal korábban megjelent cikkét (Die Gestaltung...). Uo. 57.

¹⁶⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nem szűnik az erőszak*. Szabadság, 5. évf. 1936. júl. 12. 1–2.

¹⁷⁰ Bajcsy-Zsilinszky tudósítójának kifejtette, hogy „kicsit fél” – a Korvin Ottóval és az inkvizícióval egy kalap alá vett – Blumtól, mivel véleménye szerint a „dogmatikus pacifisták” a legveszélyesebb fajta, „vérengző fenevadak”. RETÖRKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 14. doboz. (Levelek III.).

¹⁷¹ Kávéházi asztaltársaságának tagjai szerint Bajcsy-Zsilinszky genealógiai kutatásokat végzett, és kiderítette, hogy „a Zsilinszkyek a lengyel fennhatóság időszakában a Szepességéről származtak”, innen „került egyik águk Békés megyébe”. Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre lengyelbarátsága*. Tiszatáj, 35. évf. (1980) 1. sz. 44.

¹⁷² Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Pilsudski marsall szellemi öröksége*. Magyarország, 42. évf. 116. sz. 1935. máj. 22. 5.

lomnak tekintette.¹⁷³ Ugyanebben az évben a magyar politikus részt vett abban a varsói delegációban, amely a lengyel árvízkatasztrófa károsultjainak megsegítésére búzaadományt juttatott el Lengyelországba.¹⁷⁴ A lengyel orientációt Bajcsy-Zsilinszky olyan fontosnak tartotta, hogy Pekár Gyula Lengyelországra tett becsmérlő megjegyzése után interpellációt jegyzett elő a parlamentben, noha azt megtartani már nem volt módja, lévén régi ellenfele inkább békésen távozott a Ház külügyi bizottságának éléről (tizenkét év után).¹⁷⁵ Bajcsy-Zsilinszky lengyel szimpátiája közismert volt, így amikor 1934 tavaszán Lukinich Imre történész elnökségével megalakult a Magyar–Lengyel Társaság, egyik alelnökül őt választották.¹⁷⁶ Emellett az ellenzéki politikus 1934 őszén lelkesen üdvözölte az általa is támogatott lengyel–magyar kulturális egyezményt is.¹⁷⁷

Hivatalos kapcsolatok

Bajcsy-Zsilinszkynek a korban alighanem egyedülállóan szerteágazó, a népi írók javától Horthy Miklósig, valamint kormányfőig és miniszterekig terjedő kapcsolati hálója volt, a kapcsolat alatt itt a személyes nexust értve. A politikai érdekérvényesítés szempontjából a hivatalossághoz fűződő kapcsolat a meghatározó, ezért csupán innen villantunk fel néhány arcélt,¹⁷⁸ illetve egy jellemző, ám kissé elfeledett esetet, az 1936-os Rajniss-ügyet. Az utóbbi már a parlamenti nyilvánosság fájó hiányáról is tanúskodik, amellet, hogy Bajcsy-Zsilinszky kormánykapcsolatainak továbbélését és politikai ambícióival szorosan összefüggő, sajátos újságírói gyakorlatát is bizonyítja. A Rajniss-ügy háttere Peyer Károly parlamenti beszéde 1936. május 5-én, melyben a szociáldemokrata honatyá azzal vádolta a kormánypárti Rajniss Ferencet, hogy német pénzből finanszírozza politikai működését. Peyer állítását nem ismételte meg a parlamenten kívül, így rágalmazás miatt harminc napra kitiltották a képviselőházból. Beszéde után három nappal (1936. május 8-án) állt elő szociáldemokrata képviselőtársa, Györki Imre egy kalandos utat bejárta, fenti témában kelt levéllel, rajta Barasits Tivadar és Rajniss Ferenc aláírásával. A levél tartalma szerint az *Uj Magyarország* munkatársai náci-barát magyar lap alapítására tettek előterjesztést illetékes német helyen. Mint utóbb kiderült, a dokumentumot egy Nagy István nevű személy juttatta el Bajcsy-Zsilinszkyhez még januárban, a Modern kávéházban. Az írást az ellenzéki politikus átadta Kozma Miklós belügyminiszternek, sőt később Kánya Kálmán külügyminiszterrel is konzultált. Ám mivel a

¹⁷³ KN 1931 22. köt. 498. (1934. máj. 16.) Vö. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A lengyel nagyhatalom*. Szabadság, 3. évf. 1934. máj. 13. 1–2. A szerző szerint Magyarország stratégiai helyzete „pátatlan” a régióban („piemonti helyzet”), amit a lengyel nagyhatalomnak észre kellene vennie.

¹⁷⁴ Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre lengyelbarátsága*, 45.

¹⁷⁵ Ujság, 10. évf. 84. sz. 1934. ápr. 15. 5. (Pekár Gyula szenzációs bukása) Vö. továbbá: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A lengyel–magyar barátság kulisszái mögül*. Szabadság, 4. évf. 1935. okt. 27. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Hova áll Lengyelország?* Szabadság, 5. évf. 1936. ápr. 5. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Lengyelek a Dunavölgyében*. Szabadság, 5. évf. 1936. ápr. 26. 1–2.

¹⁷⁶ Pesti Hírlap, 56. évf. 103. sz. 1934. máj. 8. 8. Bajcsy-Zsilinszky a parlamentben is igyekezett külön képviselőcsoportot szervezni a „lengyelbarát” honatyák számára. Ujság, 10. évf. 81. sz. 1934. ápr. 12. 6.

¹⁷⁷ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *„Imhol az emésztő tűz!”*. Magyarország, 41. évf. 241. sz. 1934. okt. 25. 3. Mint később írta, „1934 őszén, varsói útja előtt alkalmam volt beszélni Gömbös Gyulával a magyar–lengyel barátságról”. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Figyeljük csak Lengyelországot!* Magyarország, 43. évf. 203. sz. 1936. szept. 5. 11.; Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Nekünk üzen Lengyelország!* Magyarország, 43. évf. 262. sz. 1936. nov. 15. 11.

¹⁷⁸ Hómanhoz intézett elismerő szavait már idéztük. Ehhez tegyük hozzá, hogy Bajcsy-Zsilinszky egyik fő munkatársa, Féja Géza érdekében többször sikerrel közbenjárt a kultuszminiszternél. Vö. Féja: *Szabadsapat*, 261–275.

miniszterek újból és újból óvatosságra intettek, a nemzeti radikális politikus visszakérte vélt bizonyítékát, majd átadta azt a szociáldemokrata pártnak, akik az országgyűlésben a fenti módon nyilvánosságra hozták a dokumentumot.¹⁷⁹ Az NRP vezére ekkor már tudta, hogy forrása egy betörésekre szakosodott néhai banktisztviselő, ám bízott benne, hogy Nagy új „munkája” közben „találta” a levelet az *Uj Magyarország* szerkesztőségében. Az ügyből rögvest országos botrány kerekedett szalagcímekekkel, újabb „fotókópiával”, írásszakértők bevonásával és parlamenti interpellációkkal. Az eset végkifejletként Nagy Istvánt két évre ítélték „üzletszerű lopásért”, Nagy a hamisítást is elismerte, az ügyészség pedig „megállapította, hogy a nyomozás során egyetlen adat sem merült fel arra, hogy Rajniss Ferenc az ügynevezett memorandum készítésében az erre vonatkozó tárgyalásokon részt vett, vagy arra, hogy az ügynevezett memorandumot vagy leveleket aláírta volna.”¹⁸⁰ Bajcsy-Zsilinszky 1937 februárjában nyilvánosan bocsánatot kért Rajnissától.¹⁸¹

A kormányhoz való bejáratosságon túl – minden ellenkező előjelű állítás dacára – Bajcsy-Zsilinszky eleinte kifejezetten támogatta Gömbös Gyula kormányát,¹⁸² s bár a kabinet iránti bizalmát a miniszterelnök 1933. júniusi berlini útja alapjaiban rendítette meg, a személyes kapcsolat csak az 1935-ös választások idején romlott meg – ám akkor már drasztikusan és végleg. Kozma Miklóshoz még bensőségesebb kapcsolat fűzte a nemzeti radikális vezért. Az MTI elnöke akadályozta meg például – egy jogi kiskapu segítségével – képviselői fizetésének inkasszójását 1931 őszén, az *Előrs* egyik gazdasági mélypontján.¹⁸³ Kiterjedt levelezésük tanúsága szerint ugyanakkor a későbbiek folyamán meglazultak kapcsolataik. Kánya Kálmán külügyminiszter iránt Bajcsy-Zsilinszky eleinte rendkívül kritikus volt, és a soproni születésű külügyért tartotta Gömbös rossz szellemének, aki a Harmadik Birodalom uszályába taszítja az országot.¹⁸⁴ A temperamentumos politikus egy követjelentés szerint sajátos stílusában kérdőre is vonta a miniszterelnököt minisztere miatt a parlament egyik kis tárgyalószobájában, ráadásul az informátor szerint Kánya a szomszéd helyiségben végighallgatta a dörgedelmeket.¹⁸⁵ Ez a viszony azonban a későbbiek során nemcsak rendeződött, hanem gyökeresen megváltozott. 1936 februárjában Bajcsy-Zsilinszky egyik cikkében megkövette az immáron „komoly, készült és lelkiismeretes diplomatának” és „kitűnő intellektusnak” minősített

¹⁷⁹ Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A Rajniss-levél hiteles története*. Szabadság, 5. évf. 1936. máj. 17. 1–2.

¹⁸⁰ Ujság, 12. évf. 124. sz. 1936. máj. 30. 6.

¹⁸¹ Magyar Országos Tudósító. 1937. febr. 10. 4. törvényszéki kiadás. Az ügyszöveg részletesen: Bartha Ákos: *Nácivadászat „kasszafűrókkal” és „léleklátókkal”*. Az 1936-os Rajniss-ügy. I–II. Kommentár 12. évf. (2017) 2. sz. 29–39. és 3. sz. 32–42.

¹⁸² Vagyis semmilyen tekintetben nem helytálló az, hogy „Bajcsy-Zsilinszky a náci veszedelem elleni harcában kezdettől fogva élesen fordul szembe tegnapi politikai barátjával, Gömbös Gyulával, akiben felismeri a potenciális magyar Führert vagy Ducét.” Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása*, 38. Megismétli: Vigh Károly: *A fájvédelemtől a nemzetvédelemig. Gömbös és Zsilinszky közös politikai útja és szétválásuk története*. Valóság, 45. évf. (2002) 6. sz. 63.

¹⁸³ Kozmának írt levelét (1931. okt. 7.) idézi: Sebestény: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja*, 75. Kozma beleegyező válasza még aznap kelt. Közlj: Bajcsy-Zsilinszky levelezése. MTA BTK TTI Könyvtár.

¹⁸⁴ 1934-es cikkeit vizsgálva úgy tűnik, Kánya lépett Klebelsberg helyébe mint elsősorú ellenség. A Dolfuss-gyilkosság kapcsán már egyenesen lemondását követelte a nemzeti radikális vezér. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *El Berlintől, de gyorsan*. Szabadság, 3. évf. 1934. júl. 29. 1–2.

¹⁸⁵ Hennett informátora ekképp interpretálta Bajcsy-Zsilinszky szavait: „Gyula, ez a vén gazember és szélhámos Kánya, akinek már olyan sok van a rovásán, oda fog juttatni minket, hogy a nemzetiszocialisták Ausztriát zsebre vágják, s azután Magyarországot is megpróbálják gleichschaltolni.” Idézi: Tilkovszky: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában*, 36–37. (Leopold Hennem 1933. jún. 17-i jelentése)

Kányát, aki „ezekben a nehéz időkben” „komoly szolgálatot tett az országnak”.¹⁸⁶ A külügyminiszter megkövetését egy későbbi cikkében megismételte, kiemelve, hogy bár Kánya előélete (berlini követ volt) eleinte behatárolta döntéseit, ma már a legnépszerűbb miniszter mérsékelt körökben.¹⁸⁷

Bajcsy-Zsilinszkynek Horthy Miklós iránti magatartása ezekben az években megváltozott, visszafogottabb lett. A kormányzóság tízéves évfordulóján, 1929-ben még arra szólította fel híveit, hogy „kuruc lobogás és ebura fakó ne sodorjon bennünk egyetlen igaztalan szemrehányó szót, de még gondolatot se a felé a vérünkéből való magyar férfiú felé, aki legalább úgy szenved sorsunk súlya alatt, mint mi”.¹⁸⁸ Ezzel szemben visszakerülve a parlamentbe nem szavazta meg a kormányzói jogkör 1933-as, a parlament elnapolására és feloszlására vonatkozó kibővítését, ráadásul ebben nem csak alkotmányos aggályai vezették: „A kormányzó úr bírja valamennyiünknek, minden pártnak, minden képviselőnek tiszteletét, mert nagy méltósággal, hazafias lelkiismerettel teljesíti az ő nehéz hivatását. De bocsanatot kérek, ilyen keserves 14 esztendő után dicshimnuszokra a magyar állam egyetlen alkotmányos tényezőjével szemben sem nyílhat az én szájam.”¹⁸⁹ 1935 februárjában aztán – Gömbös egyik beszédét kommentálva – mégis az „alkotmányépítés” hiányolt, ám „nagyon fontos részletének” nevezte „a kormányzói jogkör kiterjesztését” – nyilvánvalóan a miniszterelnök diktatórikus elképzeléseivel szembeni fékként mérlegelve Horthy szerepét.¹⁹⁰ Bajcsy-Zsilinszky ezek után szembesült a kormányzó által létrehozott Vitézi Szék korruptségével és szolgálalkúságával az 1935-ös választás során. A parlamentből ismét kibukó, elkeseredett politikus szimbolikus lépéssel válaszolt a „vitézek” korteskedésére: a Rend ügyvezető törzskapitányához címzett nyílt levelében „letette vitézi rangját”, hozzáfűzve ugyanakkor, hogy „változatlan hűséggel vagyok Kormányzó Urunk legmagasabb személye iránt”.¹⁹¹

*

Az alábbiakban áttekintettük Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmus szellemében fogant nézetrendszerét, gondolatainak tartós gyökereit és új céljait. Részletesen szóltunk a meglehetősen eklektikus külpolitikai gondolkodóról, és csupán érintőlegesen került górcső alá a kapcsolati hálóból néhány – a politikum szempontjából – fontosabb személy. Láthattuk, hogy Bajcsy-Zsilinszky fajvédő nézeteinek egyes elemei hogyan konfigurálódtak, majd épültek be a – hangsúlyosan magyar – parasztság felemelését célzó radikális ideológiai programba. A kortárs percepció cáfolni látszik a 'baloldali fordulat' népszerű tézisének, mely eredetileg a korabeli jobboldal vádjá volt, hogy aztán 1945 után a Horthy-rendszert alapjaiban tagadó új berendezkedés tegye megkérdőjelezhetetlen dogmává (nyilvánvalóan a politikus – politikailag instrumentalizált – 1944-es hősiesség helytállásából kiindulva). A felvillantott

¹⁸⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A dunai kérdés rendezése Olaszország nélkül?* Szabadság, 5. évf. 1936. febr. 9. 1–2.

¹⁸⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Derű és ború Kánya külügyminiszter expozéjában.* Szabadság, 5. évf. 1936. máj. 31. 1–2.

¹⁸⁸ vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Tíz esztendő.* Előrs, 2. évf. 1929. március 1. 1.

¹⁸⁹ KN 1931. 17. köt. 592. (1933. júl. 7.) Mindez azonban Horthy iránti személyes hűségét nem ingatta meg. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kodolányi Jánoshoz. 1934. aug. 23. Közli: Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz*, 46.

¹⁹⁰ Pesti Hírlap, 57. évf. 39. sz. 1935. febr. 16. 3. (Politikusok nyilatkozatai a miniszterelnök rádióbeszédéről)

¹⁹¹ Bajcsy-Zsilinszky: *„Leteszem vitézi rangomat”,* id. mű. Az idézet csupán azért érdekes, mert Vigh Károly szerint bár „a levél formailag a testőrezredeshez szölt, de valódi címzettje maga Horthy Miklós volt”. Vigh: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 163.

Rajniss-ügyből azt is érzékelhettük, hogy a radikális politikai program és a parlamentből történő kibuktatás egyáltalán nem jelentette a kormányhatalomhoz fűződő kapcsolatok felszámolását, noha az érdekérvényesítés esetenként más utakat követelt meg.

A népi mozgalom elindításában oroszlánrészt vállaló politikus-publicistát elsősorban külpolitikai kérdésekkel foglalkozó politikai gondolkodónak tekinthetjük, aki ugyanakkor alkatalig irtózott minden elméleti teóriától, legyen szó akár „faji miszticizmusról” vagy „minőségszocializmusról”. Ennek ellenére korának áramlatai nem hagyták – hivatásánál fogva nem is hagyhatták – hidegen, s ezek az impulzusok – olvasmányok és a kávéházi információcserre nem elhanyagolható szerepének köszönhetően – meg is jelentek nézetrendszerében. Mint arra már Kiss József is rámutatott három évtizede megjelent, memoárok helyett korabeli cikkekre építő fontos tanulmányában, Bajcsy-Zsilinszky spekulációs külpolitikája különböző feltételezéseken és vágyakon alapult („a kisantant válsága”, „Buda–Varsó tengely”, erős olasz támogatás stb.).¹⁹² A „kényesebb” kapcsolatépítési kísérleteket – az aligha leplezhető Mussolini-szimpatián túl – azonban eddig nem bolygatta a szakirodalom. Korabeli források alapján nyilvánvaló: a „két pogány közt egy hazáért” küzdő politikus egyáltalán nem volt válogató szövetségeseinek kiválasztásakor. Meglehetősen nehéz helyzetbe kerülünk ugyanakkor, ha kategorizálni szeretnénk politikai ideológiáját, hiszen – mint láthattuk – Bajcsy-Zsilinszky elhatárolta magát mind a korabeli jobboldal, mind a baloldal táborától, sőt általában véve is tartalmatlannak tartotta ezt a kétpólusú felosztást. Politikai programja, világnézete és kapcsolatrendszere is kifejezetten eklektikus volt. (Mindez korántsem egyedülálló a korszakban; hasonló megállapításokat tehetünk a forrongó honi diákvilágra vagy éppen a népi mozgalomra.)

Az értelmezés nehézségeinek feloldásában segítségünkre lehet, hogy a politikai kategóriák klasszikus horizontális – vagyis a jelenségeket bal- és jobboldalra osztó – értelmezési kerete mellett létezik egy vertikális leírórendszer is, benne a felülről irányított „elitista” és a tömegekre hivatkozó „populista” politikával. A problémát itt a populizmus/populista kifejezés hétköznapi elhasználódása jelentheti, jóllehet a fogalom kiterjedt szakirodalommal bír.¹⁹³ A különböző szemléletű és ideológiai háttérű szerzők markánsan eltérő definíciókkal dolgoznak, így közös nevezőnek csupán a népcentríkusságot, az egyértelmű ellencsoport szükségességét és a vélt vagy valós krízishelyzetet nevezhetjük meg. Az újabb keletű megközelítések szerint a populizmus nem politikai irányvonal, hanem politikai beszédmód és stílus. Pierre-André Taguieff ebben az értelemben különítette el az „identitás-nemzeti populizmust” a „protest-populizmustól”. Az első esetben a hangsúlyok a nemzeti jellegnek vannak, amit „az idegen” veszélyeztet. A protest-populizmus ezzel szemben nem állagvédő, hanem

¹⁹² Kiss József: „Felépitni újból Magyarországot!”: Bajcsy-Zsilinszky Endre Előrs-korszakáról. Alföld, 37. évf. (1986) 6. sz. 39–47.

¹⁹³ A teljesség igénye nélkül: Ionescu, Ghiță – Gellner, Ernest (eds.): *Populism. Its Meaning and National Characteristics*. London, 1969.; Canovan, Margaret: *Populism*. London, 1981.; Gyurácz Ferenc: *A „populizmus” külföldi értelmezéseiről*. Politikatudományi Szemle, 2. évf. (1993) 4. sz. 96–101.; Taggart, Paul: *Populism*. Buckingham & Philadelphia, 2000.; Lukacs, John: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Budapest, 2008.; Reybrouck, David: *A populizmus védelmében*. Budapest, 2010.; Laclau, Ernesto: *A populista ész*. Budapest, 2011.; Kovács Gábor: „A politikai eszmétörténet próteusza: A populizmus”. In: Pénzes Ferenc [et al.]: *A szabadság felelőssége*. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára. Debrecen, 2011. 259–275.; D’Eramo, Marco: *Populism and the New Oligarchy*. New Left Review, vol. 82. (2013) Issue 3. 5–28.; Paár Ádám: *A populizmus alakváltásai*. In: Bartha Ákos – Paár Ádám – Péterfi Gábor (szerk.): *Népi blog: Az elmúlt évek írásai* (2014–2016). Budapest, 2016. 178–179.

határozottan kritikus, radikálisan elitellenes, erős demokratikus-plebejus töltettel.¹⁹⁴ Alighanem e populizmus-felfogás alapján helyezte Trencsényi Balázs a regionális etnopopulizmus vonulatába (vagyis az identitás-nemzeti populizmusok közé) Bajcsy-Zsilinszky eszmérendszerét.¹⁹⁵ A fentiek alapján magam is úgy vélem: az etnopopulizmus lehet az az értelmezési keret, melybe nemcsak a nemzeti radikalizmus programját,¹⁹⁶ de a magát következetesen nacionalistának tartó Bajcsy-Zsilinszky harmincas évekbeli politikai ideológiáját is elhelyezhetjük – legalábbis 1936-tal bezárólag. Ezek a portréigazítások ugyanis az 1930 és 1936 közti időszakra vonatkoznak. Bajcsy-Zsilinszky Endre későbbi életútjáról és nézeteiről csupán a korabeli források akkurátus feldolgozása után mondhatunk újat.

ÁKOS BARTHA

The political ideology of Endre Bajcsy-Zsilinszky in the first half of the 1930s

This paper anatomizes the political concepts of a notable Hungarian publicist-politician, Endre Bajcsy-Zsilinszky (1886–1944) between 1930 and 1936, the Anti-Nazi leader of his own-established National Radical Party. Originally being a key player of the Hungarian right-wing racialists in the 1920s, my study first discusses how his worldview was shaped by inland and abroad political changes. I draw attention to surprising foreign relationships as well as his opinion about the issues of racialism and revisionism, presenting his standpoint on the Jewish and the agrarian question as well as interpreting his ideas concerning fascism and Nazism. My survey lays emphasis on Bajcsy-Zsilinszky's controversial relations with Hungarian governments also analysing his deep-rooted nationalism as well as his new political targets. As it is demonstrated, social-economical-political reform plans and the Hungarian imperial idea related to and strengthened each other in his continuously altering political thinking. Involving a large number of primary sources I call into question the conventional theory of Bajcsy-Zsilinszky's "turn into left" and instead of the traditional – left-right – conceptual framework I argue for using the political concept of populism in his case.

¹⁹⁴ Taguieff, Pierre-André: *Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem*. Telos, vol. 103. (1995) Spring. 9–43.

¹⁹⁵ Trencsényi Balázs: *A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, 2011. 448. Ugyanakkor a Trencsényi által (is) használt „antifaszizmus” aligha lehet megfelelő paradigma a Mussolini iránt rajongó Bajcsy-Zsilinszky megértéséhez – ebben az időszakban legalábbis.

¹⁹⁶ Vö. Bartha Ákos: *A Fajvédő Párttól a nemzeti radikalizmusig: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között (II.)*. Századok, 151. évf. (2017) 3. sz. 645–676.